

İçindekiler

1. ÖZET DEĞERLENDİRME	3
2. YÖNTEM	6
3. HUKUKİ ÇERÇEVE	7
3.1. ULUSLARARASI HUKUK	7
3.2. ULUSAL HUKUK	8
4. DÜŞÜNCE, DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ	10
4.1. Din veya İnanca Sahip Olma ve Değiştirme Özgürlüğü	12
4.2. İnançını Açıklamaya Zorlanma	13
4.3. İnançına Aykırı Davranmaya Zorlanma	14
5. DİN VEYA İNANCINI AÇIKLAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	17
5.1. İbadet Etmek Yoluyla Dinini veya İnançını Açıklama Hakkı	17
5.1.1. İbadet Yerlerine Saldırıları	17
5.1.2. İbadet Yeri Kurma Hakkı	19
5.1.3. Din veya İnançlar Açısından Özel Öneme Sahip Dinlenme ve Kutlama Günleri	23
5.2. Öğretim Yapmak Yoluyla Dinini veya İnançını Açıklama Hakkı	23
5.2.1. Dinini Yayma Hakkı	23
5.2.2. Din Eğitimi ve Öğretimi Yapacak Okul Açma Hakkı	24
5.3. Uygulama Yoluyla İnançını Açıklama Hakkı	25
5.3.1. Dinî Semboller ve/veya Giysiler	25
5.3.2. Dinî Uygulamalarda Geleneksel Olarak Kullanılan Dili Öğrenme ve Kullanma Hakkı	26
5.3.3. Din Görevlisi Atama Hakkı	27
5.3.4. Kişinin Din veya İnançına Uygun bir Şekilde Defin Hakkı ve Mezarlıklar	29
6. KESİŞİM NOKTASI: Eğitim Hakkı ve İnanç Özgürlüğü	30
7. KESİŞİM NOKTASI: Mülkiyet Hakkı ve Din veya İnanç Özgürlüğü	34
8. İNANÇ GRUPLARININ TÜZEL KİŞİ STATÜSÜ KAZANMA HAKKI / BİR VAROLUŞ SORUNU	36
9. TAVSİYELER	54
EK	
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	58
BM İnsan Hakları Komitesi (İHK) Kararları	60

1. ÖZET DEĞERLENDİRME

- Türkiye'de düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüğü hakkı yasalarla genel olarak tanınsa da, mevzuat ve uygulamadaki eksiklikler ciddi kısıtlamalarla sonuçlanmaktadır.
- Din veya inanç temelli nefret söylemi ve farklı inanç gruplarını hedef alan ve özellikle ibadet yerlerine yöneltilen saldırılar devam etmektedir.
- Türkiye'nin inanç özgürlüğü hakkıyla ilgili olarak 9. Madde'yi ihlal ettiğine ilişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından verilen kararlarla ilgili olarak, benzer ihlallerin gerçekleşmemesi için yapılması gereken mevzuat değişiklikleri yapılmamıştır. (Bkz. ekteki tablo)
- Kişinin inancını değiştirmesi yasak olmasa da, inançlarını değiştiren kişilerin durumları çevre baskısı nedeniyle kırılğan olmaya devam etmektedir.
- Kimliklerde yer alan ve mensup olunan inancın belirtilmesini öngören din hanesi, bireylerin hayatlarının pekçok alanında inançlarını açıklamak zorunda kalmalarına neden olmaktadır. AİHM, Sinan Işık-Türkiye kararında, kimliklerde yer alan “din hanesinin kaldırılmasının, mevcut ihlale son verilmesi için uygun bir tedbir” olacağına hükmetmiştir.¹ Buna karşın, kimliklerde din hanesine yer verme uygulaması halen yürürlüktedir.
- Türkiye'nin vicdani ret hakkını tanımamış olmasından ötürü insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmediğine dair AİHM'in altı ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin bir kararı bulunmaktadır. Bu kararlar Türkiye'nin bazı adımlar atmasını gerektirmektedir. Vicdani reddin yasal bir hak olarak tanınması, vicdani retçiler için alternatif hizmet seçeneğinin sunulması, vicdani ret statüsünü belirlemek amacıyla tarafsız bir mekanizma oluşturulması, uzayıp giden kovuşturma ve cezalandırma döngüsüne son verilmesi alınması gereken bazı önlemlerdir.
- Genel yasal güvencelere karşın, ibadet yeri kurma hakkı konusunda uygulamadaki önemli sınırlamalar devam etmektedir. Özellikle, cemevleri ve yeni açılan kiliseler ve Yehova Şahitleri'nin ibadet mekânları ibadet yeri statüsü alamamaktadır. Şehir planlarında belediyeler sadece cami ve mescitler için yer ayırmaya devam etmektedir.
- Devlet, hem din eğitimi ve öğretimi yapan kurumların açılması, hem de okullardaki din eğitimi ve öğretimine ilişkin zorunlu ve seçmeli dersleri belirleme konusunda tek el konumunda olmaya devam etmektedir.

1 AİHM, Sinan Işık-Türkiye, Başvuru No. 21924/05, 02.02.2010, par. 60.

- Özel eğitim sistemi içerisinde din görevlisi yetiştirmek amacıyla okul açmak engellenmektedir.
- Kamu görevlilerinin kılık kıyafetini düzenleyen yönetmelikte Ekim 2013'te yapılan değişiklikle, kamu görevlilerinin başörtüsü takması önündeki engellerin kaldırılması olumlu bir gelişmedir.² Ancak, Emniyet birimleri mensupları, hâkimler ve savcılar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görev yapan personel bu düzenlemenin dışında bırakılmıştır.
- 2596 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun kapsamında, hangi din veya mezhebe ait olursa olsun dinî bir statü ya da makamı temsil eden kıyafetlerin giyilmesi konusundaki kısıtlamalar sürmektedir.³
- Camilerin din görevlileri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanmaktadır. Bazı gayrimüslim grupların -Rum Ortodoks, Ermeni Apostolik, Musevi- üst düzeydeki dinî liderlerinin atanması aşamasında ise kamu görevlilerinin müdahalesi söz konusudur.
- Farklı inanç gruplarının mezarlık ve defin talepleri, yer tahsisi ve defin işlemleriyle ilgili yönetmeliklerde karşılık bulmamaktadır. Kendilerine tahsis edilmiş bir alan olmadığı için Ateistler Müslüman mezarlığına defnedilmek zorunda kalmaktadır.
- Devletin eğitim alanındaki rolü, din veya inanç özgürlüğü hakkı ölçütlerinin gerektirdiği niteliklere sahip değildir. Bu anlamda, özellikle okullarda zorunlu olarak okutulan ve dinî eğitim unsurları içeren Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleriyle ilgili olarak, sadece Musevi ve Hristiyanlar bu derslerden muafiyet hakkına sahiptir. Dersi almak istemeyen öğrenciler -örneğin Ateist, Alevi ve Bahailer- muafiyet hakkından yararlanamamaktadır. 2012-2013 öğretim yılında seçmeli dersler havuzuna eklenen Hz. Muhammed'in Hayatı, Temel Dinî Bilgiler (İslâm) ve Kuran-ı Kerim derslerinin bazı okullarda zorunlu seçmeli ders olarak okutulduğuna dair bildirimler gelmektedir. Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) aşamasında öğrencilerin liselere yerleştirilmeleri sırasında, bazı öğrenciler zorunlu din eğitimi yapılan imam hatip liselerine yerleştirilmek durumunda kalmıştır. Eğitim sisteminin ivedilikle ve inanç özgürlüğü hakkından doğan gereklilikler ışığında iyileştirilmesi gerekmektedir.
- Vakıflar Kanunu'nun Geçici 11. Maddesi'yle mümkün hale gelen ve taşınmazlarının cemaat vakıflarına iadesini içeren sürecin sonuna gelinmiştir. Verilen çok sayıda ret kararı göstermektedir ki, cemaat vakıflarının, 1936 Beyannamesi'nde bildirdikleri veya bildirmedikleri, fakat kendilerine ait olduğunu kanıtlayabildikleri taşınmazların iadesini mümkün kılacak yeni bir yasal düzenleme yapılması gerekmektedir.

2 Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik, 28789 Sayılı *Resmî Gazete*, 08.10.2013.

3 Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair 2596 Sayılı Kanun, Madde 1, 03.12. 1934.

- Türkiye’de hiçbir inanç grubu tüzel kişiliğe sahip değildir. İnanç grubu olarak tüzel kişi statüsüne sahip olamamak pek çok soruna neden olmaktadır:
 - Tüzel kişiliği olmayan inanç grupları ve patrikhane veya hahambaşılık gibi ruhani temsil kurumları hiçbir hukuki işlem yapamamaktadır. Banka hesabı açmaları, dava açmaları, mülk edinmeleri veya kontrat yapmaları mümkün olmamaktadır.
 - İnanç grupları kendi din görevlilerini resmî olarak istihdam edememekte ve bu kişilere sosyal güvence sağlayamamaktadır.
 - Hukuki olarak bir temsil kurumu veya üst kuruluş oluşturamadıkları için, inanç gruplarının, kendi ortak hayatlarını ve çoğu zaman varoluşlarını yakından ilgilendiren faaliyetler için yatırım yapma ve koordinasyon girişimleri imkansız hale gelmektedir.
 - Ruhani temsilciler esas olarak protokolde yer aldıkları ve/veya başbakan ve cumhurbaşkanıyla doğrudan görüşebilir oldukları halde, hukuki statüleri olmadığı için konumları belirsizlik içindedir.
 - Doğrudan tüzel kişi statüsü kazanamayan inanç grupları, vakıf veya dernek kurmak gibi yöntemlerle bir ölçüde tüzel kişilik kazanmaya çalışmakta ve bazı faaliyetlerini bunlar aracılığıyla sürdürmektedir. Fakat bunlarla ilgili önemli sınırlamalar vardır ve bu modeller kendilerine doğrudan tüzel kişilik kazandırmamaktadır.

2. YÖNTEM

İnsan hakları izleme ve raporlama çalışmasının temel amacı, başta hükümetlerin uygulamaları olmak üzere, insan hakları uygulamaları ile ilgili objektif ve somut verilere dayalı bilgi sağlamak, yasa ve uygulamalarda uluslararası hukuk standartlarıyla ilgili uyumsuzlukları tespit etmek, tekrarlanan kalıpları ortaya çıkarmak ve uygulamaların uluslararası insan hakları hukuku ile uyumlu hale gelmesi için atılması gereken adımları belirlemektir.

İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu, “Norveç Helsinki Komitesi: İnanç Özgürlüğü Girişimi” projesi çerçevesinde, Türkiye’de Temmuz 2013-Haziran 2014 tarihleri arasında inanç özgürlüğüne ilişkin olarak yaşanan gelişmeleri kaydetmek ve değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Bunu yaparken, genel kavramsal çerçeve olarak uluslararası hukuk kökenli inanç özgürlüğü hakkının bileşenleri temel alınmıştır. Raporda, inanç özgürlüğü hakkı çeşitli unsurlarıyla değerlendirildikten sonra devletin eğitim alanındaki rolünün din veya inanç özgürlüğü üzerindeki bazı önemli etkileri ele alınacaktır. Diğer taraftan raporda din veya inanç özgürlüğüyle kesişen mülkiyet hakkıyla ilgili gelişmelere de yer verilmiştir. Son olarak bu raporun tematik odak noktası dikkate alınarak, inanç gruplarının tüzel kişi statüsü kazanma hakkıyla ilgili sorunların tespit edildiği ve uluslararası insan hakları hukuku temel alınarak önerilerin sunulduğu geniş bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Bu izleme faaliyeti sadece uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerle ilişkin yasal normlar ve kurallarla sınırlı değildir, aynı zamanda uygulama ve mahkeme kararlarını da kapsamaktadır. Bunlara ek olarak, yükümlülüklerin hayata geçirilmesi ve hakların kullanılmasına işaret edebilecek ilgili başka olgular, iyileştirmeler ve mevcut zorluklara da yer verilmiştir.

İnsan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan gözlem ve izleme faaliyeti, aktif olarak veri toplamayı ve bu verilerin doğrulanmasını ve kaydedilmesini içerir.⁴ Bu amaçla yapılan izleme faaliyeti çeşitli bilgi toplama ve paylaşım süreçlerinden oluşur. Elinizdeki raporun hazırlanması sırasında ulusal yasa yapım süreçleri ve ilgili mahkeme süreçlerinin izlenmesinin yanı sıra, inanç grupları temsilcileri, ilgili sivil toplum kuruluşları (STK) ve insan hakları savunucularıyla birebir görüşmeler yapılmıştır. Raporda ele alınan konulara odaklanan medya taraması çalışması da önemli veriler sağlamıştır.

Raporda yer alan verilerin doğrulanması amacıyla kamu görevlileriyle çeşitli görüşmeler yapılmış, bunun mümkün olmadığı durumlarda, bilgi edinme başvurularında bulunulmuştur. Uluslararası insan hakları koruma mekanizmaları bağlamında Türkiye’deki inanç özgürlüğü hakkıyla ilgili gelişmeler izlenmiştir.

4 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, *İnsan Hakları İzleme Eğitim Kılavuzu*, Cenevre, 2001, s. 9.

3. HUKUKİ ÇERÇEVE

3.1. ULUSLARARASI HUKUK

Düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüğü uluslararası insan hakları hukukunun koruduğu temel özgürlüklerden biridir. Uluslararası ve bölgesel birçok bağlayıcı sözleşme ve bağlayıcı olmayan siyasi belge bu hakkı güvence altına alır. Bu rapor, düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkına ilişkin uluslararası insan hakları normlarını temel almaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) 18. Maddesi,⁵ Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (MSHUS) 18. Maddesi⁶ ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 9. Maddesi,⁷ herkesin düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkını güvence altına almaktadır.

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel olarak ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlâkın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.⁸

Fakat, din veya inanç özgürlüğü ile ilgili konular tamamlayıcı başka hükümlerle ilgili olarak da ortaya çıkabilmektedir. İlerleyen sayfalarda da görüleceği gibi, AİHS'nin 9. Maddesi hem metin olarak hem de anlamını destekleyen değerlerle ilgili olarak AİHS'nin 10. Maddesi'ndeki ifade özgürlüğü güvencesi ve 11. Maddesi'ndeki örgütlenme hakkı ile yakından ilişkilidir.⁹

Çocukların eğitiminin ebeveynlerinin felsefi ve dinî inançlarının gözetilerek düzenlenmesini öngören AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi de, din veya inanç özgürlüğü hakkını destekler.¹⁰

Yukarıdaki sözleşmelere ek olarak, Birleşmiş Milletler'in Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildirisi, yasal açıdan bağlayıcı

5 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir.

6 Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi Türkiye'de 23 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye azınlıklara mensup bireyleri koruyan 27. Madde'ye yorum beyanı eklemiştir. Buna göre Türkiye 27. Madde'yi Lozan Antlaşması ışığında yorumlayacaktır.

7 AİHS Türkiye'de 18.05.1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1 No.lu Protokol'ün 2. Maddesi'nin 450 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu (3 Mart 1924) etkilemeyeceğine dair bir çekince konmuştur.

8 AİHS Türkiye'de 18.05.1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1 No.lu Protokol'ün 2. Maddesi'nin 450 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu (3 Mart 1924) etkilemeyeceğine dair bir çekince konmuştur.

9 AİHS, Madde 9.

10 BM MSHS'nin bu hüküme karşılık gelen hükümler sırasıyla, 19. Madde ve 22. Madde'dir.

olmasa da, din veya inanç özgürlüğüne ilişkin uluslararası normların özellikle kolektif boyutunun ortaya konması açısından önemli bir mihenk taşıdır.¹¹

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) din veya inanç özgürlüğüne ilişkin olarak beyan ettiği yükümlülükler de siyasal olarak bağlayıcıdır.¹²

Ayrıca, Lozan Antlaşması da gayrimüslim azınlıkların korunmasına ilişkin önemli hükümler içerir.¹³

3.2. ULUSAL HUKUK

Din veya inanç özgürlüğü hakkında ulusal düzeyde en temel yasal norm, ilgili anayasal hükümlerden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. Maddesi din ve vicdan özgürlüğüne dair şu ifadelerle yer vermektedir:

Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.¹⁴

Anayasa'nın 10. Maddesi, herkesin, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle kanun karşısında ayırım gözetilmeksizin eşit olmasını ve idare makamları ve kamu hizmetleriyle ilgili her türlü işlemde devlet organlarının bütün vatandaşlara karşı bu ilkeler uyarınca eşit muamele etmesini güvence altına alır.

Uluslararası sözleşmelerin iç hukuktaki yerini belirleyen Anayasa'nın 90. Maddesi uyarınca Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ulusal mevzuatın üstünde yer almaktadır;

11 BM Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri, A/RES/36/55. BM Genel Kurulu tarafından 28.11.1981'de kabul edilmiştir.

12 Başka birçok belgede yer alan yükümlülüklerin yanı sıra 1989 Viyana Bildirisi'nin 16. Maddesi ayrıntılı bir listeye yer vermektedir.

13 Lozan Barış Antlaşması, 37-45. Maddeler, 24.07.1923.

14 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm

uluslararası anlaşmalar ile ulusal mevzuat arasında çatışma olduğu durumlarda, uluslararası anlaşma hükümleri geçerli olur.

Türkiye’de özel olarak bir din veya inanç özgürlüğü yasası bulunmamaktadır. Öte yandan, birçok farklı yasa ve yönetmelik din veya inanç özgürlüğünü etkileyecek düzenlemeler içermektedir. Bunlar temel olarak, Türk Medeni Kanunu,¹⁵ Dernekler Kanunu,¹⁶ Vakıflar Kanunu,¹⁷ Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu,¹⁸ İmar Kanunu,¹⁹ Türk Ceza Kanunu,²⁰ Milli Eğitim Temel Kanunu,²¹ Özel Öğretim Kurumları Kanunu,²² Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun²³ ve Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun²⁴ olarak sıralanabilir.

15 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu, 22.11.2001.

16 5253 Sayılı Dernekler Kanunu, 04.11.2004.

17 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu, 20.02.2008.

18 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, 06.10.1983.

19 3194 Sayılı İmar Kanunu, 03.05.1985.

20 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 26.09.2004.

21 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, 14.06.1973.

22 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 08.02.2007.

23 677 Sayılı Tekke Ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine Ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Ünvanların Men Ve İlgasına Dair Kanun, Aralık 1925.

24 2879 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun, 03.12.1934.

4. DÜŞÜNCE, DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ

Düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkının herkes için etkili bir şekilde korunması için uygun bir ortamın oluşturulması ve korunması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, hukukun üstünlüğü ilkesi, adalete etkili erişim ve farklı gruplara karşı sergilenen toplumsal yaklaşımın niteliği önemli etkenlerdir.

Hrant Dink Vakfı tarafından yürütülen Medyada Nefret Söylemi Projesi'nin raporuna göre, Eylül-Aralık 2013 döneminde medyada nefret söylemi içeren içerik sayısında azımsanamayacak bir artış olmuştur. Önceki dönemlerle benzer bir şekilde, nefret söylemine en fazla maruz kalanlar Ermeniler, Yahudiler ve Hristiyanlardır. Bu gruplara oranla daha düşük sayıda kalsa da nefret söylemine maruz kalan diğer gruplar arasında Kürtlerin, Rum ve diğer gayrimüslimlerin yer aldığı görülmektedir.²⁵ Her yılın Aralık ve Ocak aylarında görüldüğü gibi, dinî referanslara sıklıkla yer veren yayınlar tarafından, Aralık 2013- Ocak 2014 yılbaşı kutlamaları Hristiyanlara (ve bazen de Yahudilere) yönelik nefret söylemleri üretilerek ele alınmıştır.²⁶

Hristiyanların Noel Bayramı'nı kutladıkları tarihlerde kışkırtıcı ve küçük düşürücü etkinlikler düzenlenmiştir. Saadet Partisi'nin gençlik kolları olarak bilinen Anadolu Gençlik Derneği adlı grup, Noel Baba'yı yumruklayan takkeli bir adamın resmedildiği afişinde "Yılbaşı ve Noel kutlamalarına HAYIR!" diyerek Beyazıt'ta eylem yapacaklarını duyurdu. 26 Aralık'ta yapılan eylemde ise, Noel Baba'yı temsil eden şişme oyuncak sünnedildi, daha sonra da bıçaklandı.²⁷ Noel gecesi olan 24 Aralık'ta ise, Kadıköy İskele Camii'nin elektronik panosunda "Hristiyan ve Yahudilerle dost olmayın" mesajı veren bir ayet yayımlandı.²⁸ Kadıköy Müftülüğü yetkilileri Hristiyanların hedef alınmadığını belirtti ve panodaki yazının yanlış anlaşıldığı ve kaldırıldığı açıklamasını yaptı.²⁹ Ancak bunlar ve medyaya yansımayan benzer olaylar toplum içinde azınlıklara yönelik hoşgörüsüzlüğün sürdüğüne işaret etmektedir.

İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi ve Yunus Emre Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Hayati Develi'nin Açıköğretim Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü öğrencilerine okutulan Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2 adlı ders kitabında geçen ve Alevi bireyleri küçük düşüren "Kötü ayın yapan Kızılbaşlar, Allah onları kıyamete kadar aşağılık ve adi etsin"³⁰ sözleri tepkiyle karşılandı. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü, söz konusu kitaptaki Alevileri küçük düşürücü ifadelerin dijital ortamda düzeltildiğini açıkladı. Ayrıca kitabın 2014-2015 öğretim yılı için yapılacak yeni baskısında bu ifadelerin düzeltileceği söylendi.³¹

25 Hrant Dink Vakfı, "Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil Raporu", Eylül-Aralık 2013.

26 Hrant Dink Vakfı, "Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil Raporu", Ocak-Nisan 2014.

27 Agos, "Yılbaşı Noel Bahane, Hristiyan Düşmanlığı Şahane", 31.12.2014.

28 HaberTürk, "Kadıköy İskele Camisi'nde Tepki Çeken Pano", 27.12.2013.

29 A.g.e.

30 Cumhuriyet, "Allah Alevileri Aşağılık ve Adi Etsin", 30.06.2014.

31 Taraf, "Ders Kitaplarında Alevilere Hakarete Dijital Düzeltme", 30.06.2014.

1923 yılından itibaren azınlıkların devlet kayıtlarında soy kodlarıyla fişlendiği gerçeği, Ağustos 2013 tarihinde bir öğrencinin bir Ermeni okuluna kayıt sürecinde yapılan yazışmalarla açığa çıkmıştır.³² Buna göre Rum, Ermeni ve Yahudi bireyler farklı soy kodlarıyla kayıt altına alınmıştır. İçişleri Bakanlığının *Agos Gazetesi*'ne yaptığı açıklamaya göre, azınlıkların Lozan Antlaşması'ndan doğan haklarıyla, özellikle okul kaydıyla ilgili olarak, Osmanlı dönemi nüfus kütüklerinde yer alan milliyet ve ırk ifade eden ibareler Milli Eğitim Bakanlığı ile paylaşılmaktadır.³³ Buradan da görüleceği üzere, uygulama sadece Osmanlı dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Ayrıca daha sonra din, isim ve mezhebe ilişkin değişiklikler de kaydedilmiştir. Ancak, uygulamanın hangi azınlıkları kapsadığı ve verilerin nasıl ve hangi koşullar altında tutulduğu bilinmemektedir.

Raporun hazırlandığı dönemde, din veya inanç kaynaklı ve bireylere zarar verirken aynı zamanda bu bireylerin mensubu bulunduğu topluluklara bir mesaj vermeyi de amaçlayan nefret suçlarına ilişkin adalet arayışı süreçleri devam etmiştir.

İnanç gruplarına veya bu gruplar yoluyla grubun mensubu bireylere yönelik olarak geçmişte gerçekleşmiş şiddet içeren eylemlerin etkili bir şekilde soruşturulması ve adaletin gerçekleştiğine dair hiçbir şüphenin bırakılmaması, geleceğin güven ve adalet üzerine bina edilmesi için vazgeçilmezdir. Bu açıdan, Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu'nun, 2 Temmuz 1993 tarihinde 35 kişinin yakılarak öldürüldüğü Sivas katliamı hakkında 15 Temmuz 2014'te açıkladığı Araştırma ve İnceleme Raporu önemli tespitler içermektedir. Rapora göre "olayın ortaya çıkmasında, önlenememesinde ve soruşturulmasında / yargılanmasında devlete terettüp eden ağır bir hizmet kusuru bulunmaktadır".³⁴

Raporda, başta Alevi-Sünni fay hattı olmak üzere diğer tüm fay hatlarında birikebilen gerilimlerin ortadan kaldırılması için evrensel standartlara uyulması gerekliliğine ve "toplumun büyük bir bölümünün mağduriyet üzerinden siyaset üretmesine ve çatışmaların yaşanmasına engel olacak ve herkesin kendisi olarak katılabileceği ve aidiyet duyabileceği çoğulcu bir tasavvur" oluşturulması ihtiyacına işaret edilmektedir.³⁵ Raporun tespitleri üzerine gecikmeden bir eylem planı hazırlanmalıdır.

Temmuz 2014'te Yargıtay İskenderun 2. Ceza Mahkemesi, Roma Katolik Kilisesi rahibi Luigi Padovese'nin öldürülmesi olayında suçlu bulunan Murat Altun'un 15 yıl hapis cezasına çarptırılmasını onayladı.³⁶ Sanık haksız tahrik indiriminden yararlandı.

Zirve davası ve Hrant Dink davasının etkili bir soruşturma ve kamu görevlileri de dahil olmak üzere cinayetlerle ilişkisi olan tüm birey ve yapıları ortaya çıkaracak şekilde yürütülmesi ve

32 *Agos*, "90 Yıldır 'Soy Kodu' ile Fişlemişler", 01.08.2013.

33 *Bianet*, "Nüfus Kayıtlarında Soy Kodu Damgası", 02.08.2013.

34 Devlet Denetleme Kurulu, "1-2 Temmuz 1993 Tarihlerinde Sivas İlinde Meydana Gelen 'Madımak Olayının' Oluş Şekli, Amacı, Sonuç ve Tesirleri İtibarıyla İncelenmesi", Sayı 2014/5, 24.03.2014.

35 *A.g.e.*

36 *Ajans 34*, "Papalık Anadolu Temsilcisi Padovese cinayeti davası", 25.07.2014.

cezasızlığa yol açmayacak şekilde sonuçlandırılması geleceğin adalet üzerine kurulması için son derece önemlidir.

Düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkının herkes için etkili bir şekilde korunması için geçmişte yaşanmış nefret suçları ve söylemlerinin adaletin gerçekleştiğinden şüphe kalmayacak bir şekilde hukukun üstünlüğü çerçevesinde ele alınması şarttır.

Soy kodu uygulamasından başlamak üzere, azınlık haklarının hayata geçirildiği mekanizmalar çağdaş insan hakları standartlarıyla uyumlu hale getirilmelidir.

4.1. Din veya İnanca Sahip Olma ve Değiştirme Özgürlüğü

“İnanç özgürlüğü deist, deist olmayan ve ateist inançları koruduğu gibi hiçbir din veya inancı benimsememe hakkını da korur. Bu hak sınırlanamaz. ‘İnanç’ ve ‘din’ terimlerinin geniş bir şekilde yorumlanması gerekir.”³⁷ Türkiye’de anayasal normlar bireylerin inanma, inanmama ve inançlarını değiştirme özgürlüğünü korumaktadır.

Yasal güvencelere karşın inancını değiştiren kişilerin durumları çevre baskısı nedeniyle kırılğan olmaya devam etmektedir.

Mardin’de Hristiyanlık inancına geçen bir gencin (D.G.) yaşadıkları, yasal güvencelere karşın din veya inanç değiştirmenin aile ve sosyal çevre tarafından gelecek ne denli büyük baskı ve saldırılara neden olabileceğini göstermektedir.

“Baskılara karşın Hristiyanlık inancını seçmekten vazgeçmediğim için akrabalarım tarafından zorla bir araca bindirildim. Kırsal bir bölgeye gittik. Ellerinde kesici aletler vardı. Tehdit ettiler. Beni öldüreceklerini düşündüm ve Müslüman olduğumu söyledim. Bunun üzerine eve götürdüler. Kaçmaya karar verdim. Evden çıkınca beni bir arabanın takip ettiğini fark ettim. Mardin kilise görevlisinden yardım istedim. Arabasıyla geldi. Bu kez ikimizi birden takip ettiler. Arabanın önünü kestiler. Bu arada biz polisi aramıştık. Araçtan üç dört kişi indi ve bizi darp etmeye başladılar. Çevredeki kişiler önce engel olmaya çalıştılar, ama sonra kendilerine bu kişinin Hristiyan olduğu ve Hristiyanlığı anlattığı söylenince onlar da saldırmaya başladılar.”³⁸

Samsun’da bulunan Agape Kilisesi’nde kimliklerini gizleyerek kendilerini Hristiyan olarak tanıtan kişilerin kilise üyelerinin görüntülerini ve kimlik bilgilerini aldığı ve alınan bilgilerin aileleri ve iş yerleriyle paylaşılması suretiyle bu kişiler üzerinde baskı oluşturulduğu raporlanmıştır.³⁹ Çevrelerinden gördükleri baskı bazı kişilerin kiliseye devam edememelerine neden olmaktadır.

37 İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum 22, para. 1.

38 Diyarbakır Kilisesi, kişisel görüşme, Ağustos 2014.

39 Samsun Agape Kilisesi din görevlisi Orhan Pıçaklar ile görüşme, 08.08.2014.

Türk Ceza Kanunu'nun 216(3) Maddesi özellikle ateist, agnostik ve dine karşı eleştirel bir tutumu olanların ifade özgürlüğünü kısıtlayacak şekilde yorumlanmaya devam edilmektedir. 28 Mayıs 2014 tarihinde Twitter'da 'Allah CC' takma adıyla hesap açan Matematik öğretmeni Ertan P., Muş Sulh Ceza Mahkemesi'nde hakkında açılan davada 'dini değerleri alenen aşağılama' suçundan 15 ay hapis cezasına çarptırıldı.⁴⁰ Ek olarak, Ertan P., mesleğinden de çıkarılmıştır. Ateist websitelerine yönelik kovuşturmalar da devam etmektedir.

Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı'na (TİB) 5651 Sayılı Kanun'la tanınan websitelerinin engellenmesine ilişkin geniş yetki ateist içerikli siteler için de sorun oluşturmaktadır. Ateizm'e karşı ayrımcı ve kuşkucu yaklaşım Milli Eğitim Bakanlığı'nın internet filtrelerinde ateist websitelerinin filtrelenmesinde de görülmektedir. Oysa, ana akım dinler hakkında bilgi veren websiteleri filtreleme dışında bırakılmıştır.

Ana akım inançlardan farklı inançlara sahip, inanç değiştiren veya hiçbir inanca bağlı olmayan bireylerin inanç özgürlüğüne saygıyı temel alan bir yaklaşımın geliştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması şarttır.

Kamu görevlileri ve medya, inanç sahibi olmayan veya azınlık inançlarına mensup olanlar da dahil olmak üzere, tüm inanç gruplarına yönelik olarak inanç özgürlüğünü zedeleyecek söylemlerden kaçınılmalıdır.

4.2. İnancını Açıklamaya Zorlanma

Kimse inancını açıklamaya zorlanamaz.⁴¹

Kimliklerde yer alan ve mensup olunan inancın belirtilmesini öngören din hanesi, bireylerin hayatlarının pekçok alanında inançlarını açıklamak zorunda kalmalarına neden olmaktadır.

AİHM, Sinan Işık-Türkiye kararında, kimliklerden "din hanesinin kaldırılmasının, mevcut ihlale son verilmesi için uygun bir tedbir" olacağına hükmetmiştir.⁴² Buna karşın, kimliklerde din hanesine yer verme uygulaması halen yürürlüktedir. 2006 yılında yapılan bir yasa değişikliğiyle kimliklerde din hanesinin boş bırakılması mümkün hale gelmişti.⁴³ Ne var ki, kimliklerdeki din hanesiyle ilgili olarak din veya inanç özgürlüğü açısından yaşanan sorunlar çeşitli yönleriyle devam etmektedir.

Kimliklerde yer alan din hanesini boş bırakmak yasal olarak bir seçenek olsa da, birçok birey bu sebeple kendisini inançlarını açıklamaya zorlanmış hissetmektedir. Doğumdan sonra kimlik çıkartılması aşamasında ailelerin tercihinine bağlı olarak doldurulan din hanesi, daha

40 *Aydınlık*, 'Allah CC' Twitter hesabı için 15 ay hapis, 29.05.2014.

41 AİHM, Sinan Işık-Türkiye, Başvuru No. 21924/05, 02.02.2010.

42 *A.g.e.*, par. 60.

43 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun 35. Maddesi'nde 29.09.2006 tarihinde yapılan değişiklikle din hanesi kişinin yazılı talebi üzerine boş bırakılabilmektedir.

sonra ister olduğu gibi kalsın, isterse değiştirilsin veya boş bırakılsın, bireyler inançlarıyla ilgili durumu bir şekilde açıklamak zorunda kalmaktadır. Ayrıca bu kimliklerin eğitim, iş, sağlık gibi alanlarda ve özel yaşamda sıklıkla kullanılıyor olması, bireylerin inançlarını söz konusu alanlarda iletişim kurdukları kamu görevlileri veya üçüncü kişilere açıklamak zorunda kalmalarına neden olmaktadır.

Musevi ve Hristiyan ailelerin çocukları, okullarda zorunlu olarak okutulan Din Kültürü Ahlâk Bilgisi (DKAB) derslerinden muaftır.⁴⁴ Ancak bu durumda da, söz konusu muafiyet hakkının kullanılabilmesi için ebeveynler ve öğrenciler kimliklerindeki din hanesini okul yetkililerine göstermek zorunda kalmaktadır ve bu da inancını açıklama zorunluluğunu doğurmaktadır.

Kimliklerde ve nüfus kayıplarında din hanesi kaldırılmalıdır.

Muafiyet talepleri sırasında, kişilerin DKAB dersinden muaf olma taleplerini beyan etmeleri yeterli olmalıdır.

4.3. İnancına Aykırı Davranmaya Zorlanma

Askerlik Hizmetine Vicdani Ret Hakkı

Vicdani ret olarak adlandırılan askerlik hizmetinin reddi inanç özgürlüğü kapsamı içinde yer alan bir insan hakkıdır.⁴⁵ Türkiye AİHS’den doğan yükümlülükleri itibariyle vicdani ret hakkını tanımış sayılsa da, bu hakkın kullanılmasına ilişkin olarak hâlâ herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

Türkiye’nin vicdani ret hakkını tanımamış olmasından ötürü insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmediğine dair AİHM’nin altı ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nin bir kararı bulunmaktadır.⁴⁶ Bu kararlar Türkiye’nin bazı adımlar atmasını gerektirmektedir. Vicdani reddin yasal bir hak olarak tanınması, vicdani retçiler için alternatif hizmet seçeneğinin sunulması, vicdani ret statüsünü belirlemek amacıyla tarafsız bir mekanizma oluşturulması, sürekli tekrarlanan kovuşturma ve cezalandırma döngüsüne son verilmesi, alınması gereken bazı önlemlerdir.

Yehova Şahitleri’ni Destekleme Derneği verilerine göre Türkiye’de 50 Yehova Şahidi vicdani retçi bulunmaktadır ve bu kişilerin 16’sı hakkında dava açılmıştır, 10 kişi ise bakaya suçú işledikleri gerekçesiyle aranmaktadır.⁴⁷

44 Yüksek Öğrenim Kurulu’nun 09.07.1990 tarihli kararı.

45 AİHM, 07.07.2011 tarih ve 23459/03 no’lu Bayatyan-Ermenistan kararında vicdani ret hakkını AİHS’nin 9. Maddesi’nde öngörülen düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü haklarına itibar edilmesi yükümlülüklerinin bir parçası olarak, bireylerin vicdani ret haklarına da saygı göstermeleri gerektiğini karara bağlamıştır.

46 Bakınız Ek.

47 Yehova Şahitleri temsilcisiyle yapılan görüşme, 14.08.2014.

Raporlama döneminde ulusal düzeyde vicdani ret hakkıyla ilgili olarak bireysel hak arama mekanizmalarına başvurular yapılmıştır. Davut Erkan, Osman Murat Ülke ve bir Yehova Şahidi vicdani retçi vicdani ret hakkının kullanımıyla ilgili olarak Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuşlardır.⁴⁸ Vicdani Ret Derneği'nden (VR-DER) Davut Erkan Nisan 2014'te vicdani ret hakkıyla ilgili yasal düzenlemelerin yapılmamasından kaynaklanan insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak ayrıca Türkiye İnsan Hakları Kurumu, Kamu Denetçiliği Kurumu ve TBMM İnsan Hakları Komisyonu'na başvurularda bulunmuştur.⁴⁹

Kamu Denetçiliği Kurumu, Anayasa Mahkemesi'ne yapılan başvuruyu referans alarak, yargıya intikal eden bir konuda inceleme yapamayacakları gerekçesiyle başvuruyu reddetmiştir. Türkiye İnsan Hakları Kurumu ise, dilekçenin Adalet Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı'na gönderilerek bu kurumlardan görüş alınacağını ve gelecek cevaplardan sonra kendilerinin bir değerlendirme yapacağını bildirmiştir.

Uluslararası insan hakları standartlarına uyumu denetleyen mekanizmalar tarafından verilen ihlal kararları sistematik bir sorunun görünen küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

Askerlik, askerliğin zorunlu karakteri ve bunun yasal, ekonomik, politik ve sosyal sonuçları sadece bu davalardaki başvurucuları değil ama AİHM'e başvurmayan retçiler, ret beyanında bulunmanın sonuçlarını kaldıramayacağını düşünen "gizli retçiler" ve asker kaçakları gibi askerlik yükümlüsü durumunda olan pek çok erkeği ve onların ailelerini ilgilendiren *yaygın ve sistematik*, ciddi bir sorundur.⁵⁰

Gerek kendileri hakkında AİHM ve/veya İnsan Hakları Komitesi kararları bulunan vicdani retçiler, gerekse haklarında henüz karar verilmemiş vicdani retçiler olsun, hükümet tarafından alınan önlemler sadece vicdani retçilerin yakalanma ya da tutuklanmalarının önlenmesiyle sınırlıdır ve vicdani ret hakkının tanınmaması sonucunda gerçekleşen "sivil ölüm" durumu devam etmektedir.

Vicdani retçiler "asker kaçağı" statüsüne girdikleri andan itibaren sosyal güvence sunan bir işte çalışamazlar ve sosyal güvenlik sisteminden yararlanamazlar. Dolayısıyla vicdani ret hakkının tanınmaması ekonomik ve sosyal haklardan yararlanamama sonucunu da doğurmaktadır.

Türkiye'de vicdani ret hakkı tanınmadığı ve bu konuda bir yasal düzenleme olmadığı için vicdani retçi olan bireyler yoklama kaçağı veya bakaya olarak nitelendirilmektedir. Zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmeyen yoklama kaçağı ve bakayaların kimlik bilgilerinin Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), Genel Bilgi Toplama (GBT) ve Geçici İkamet Yerleri ve Kimlik Bildirme Projesi (GİYKİMBİL) sistemlerine girilmesine ilişkin alt yapı çalışmasının tamamlanmasıyla birlikte, vicdani retçiler de kimlik kontrolü yapılan her alanda yoklama kaçağı veya bakaya

48 Vicdani Ret Derneği temsilcileriyle görüşme, 28.08.2014, Yehova Şahitleri'ni Destekleme Derneği temsilcileriyle görüşme, 14.08.2014.

49 Adı geçen görüşme.

50 Hülya Üçpınar, "Erçep-Türkiye Kararının Uygulanması İzleme Raporu- Vicdani Ret Hakkı", AİHMİZ, Mart 2013.

olarak nitelendirilmekte ve haklarında yakalama tutanağı düzenlenmekte, idari para cezaları tebliğ edilmektedir. Verilen para cezaları konusunda da belirsizlik hâkimdir. Para cezasının hangi ölçütlere göre verildiğı ve belirli bir süre sonra hapis cezasına dönüşüp dönüşmeyeceğı konusu öngörülebilir değildir.

Vicdani ret hakkı uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu olacak şekilde tanınmalıdır.

Tam anlamıyla sivil ve cezalandırıcı niteliğe sahip olmayan alternatif hizmet düzenlemesi yapılmalıdır.

Vicdani retçilerin başvurularını yapabilecekleri tarafsız bir vicdani ret başvuru mekanizması oluşturulmalıdır.

AİHM ve BM İnsan Hakları Komitesi'nin vicdani ret hakkıyla ilgili olarak Türkiye'ye ilişkin kararları uygulanmalıdır.

5. DİN VEYA İNANCINI AÇIKLAMA ÖZGÜRLÜĞÜ

5.1. İbadet Etmek Yoluyla Dinini veya İnancını Açıklama Hakkı

5.1.1. İbadet Yerlerine Saldırıları

İbadet özgürlüğü, ibadet etme amacıyla toplanma hakkını da içerir.⁵¹ Bu nedenle ibadet yerlerinin güvenliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. İbadet veya toplanma amacıyla kullanılan yerlerin insan haklarıyla uyumlu olacak şekilde korunması ve saldırıya açık durumların gelişmesinin önlenmesi hayati önem taşımaktadır.

İbadet yerlerine yönelik ve bunlarla ilgili olarak gerçekleşen saldırılar raporlama döneminde de devam etmiştir ve failler yakalanmamıştır. İbadet yerlerine yönelik olarak gerçekleştirilen ve Eylül 2013'te yayınlanan raporumuzda da yer verdiğimiz saldırıların failleri de yakalanmamıştır. Bu cezasızlık, saldırganlar açısından cesaret verici, inanç grupları açısından ise kırılabilirliği artırıcı bir etki yaratmaktadır.

7 Eylül 2013 tarihinde gerçekleşen olayda, Sultangazi Pir Sultan Abdal Cemevi ve Kültür Derneği'nde silahlı saldırıda bulunmak isteyen iki kişinin silahları ateş almayınca güvenlik görevlisini darp ederek olay yerinden kaçtığı rapor edildi. Saldırının Suriye'deki iç savaştan kaçarak Türkiye'ye gelen ve parklarda yaşayan Alevi Türkmenlere yönelik olduğu öne sürüldü.⁵²

Samsun Agape Kilisesi din görevlisi Orhan Pıçaklar ve topluluğu, 2007'den beri birçok kere ölüm tehdidi almış ve kiliseleri saldırıya uğramıştır, ayrıca bu kişiler yerel medya tarafından "misyonerlik faaliyetleri" yapmakla suçlanmaktadır.⁵³ Pıçaklar, 11 Kasım'da fuhuş ve insan kaçakçılığı suçlamalarıyla tutuklanmıştır. Samsun Cumhuriyet Savcılığı Şubat 2014'te "elde inandırıcı delil olmadığı" gerekçesiyle dava açılmaması yönünde karar almıştır.⁵⁴

23 Mart 2014'te Samatya Aya Konstantinos ve Eleni Rum Kilisesi Vakfı'na ait Kazlıçeşme'deki Aya Paraskevi Ayazması'nda bir grup genç içeri girerek ayazmayı yağmalama girişiminde bulunmuştur.⁵⁵ İstanbul Valiliği saldırı sonucunda zarar gören çatıyı yaptırmıştır ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) çalınan çanı onarma sözü vermiştir, saldırıya ilişkin dava sürmektedir.⁵⁶ Aynı gün, Antalya'nın Alanya ilçesinde, 19'uncu yüzyılın başlarında inşa edilen Aya Yorgi Kilisesi'nin kapısı, kimliği belirlenemeyen kişi ya da kişilerce kırıldı.⁵⁷

51 HK, 22 Sayılı Genel Yorum, par. 4.

52 *Radikal*, "Suriyeli Alevilerin Kaldığı Cemevine Silahlı Saldırı", 07.09.2013.

53 Orhan Pıçaklar ile görüşme, 08.08.2014.

54 *Olay*, "Kilise Pastörü Hakkındaki Cinsel Saldırı İddiasındaki Karar Verildi", 03.02.2014.

55 RUMVADER, RUMVADER'İN Samatya'daki Rum Kilisesi'ne yapılan saldırıyla ilgili açıklaması, 28.03.2014.

56 RUMVADER temsilcisi ile görüşme, 18.08.2014.

57 *Sat7Haber*, "Alanya Aya Yorgi Kilisesine Saldırı", 24.03.2014.

6 Mayıs 2014'te Muş'un Varto ilçesine bağlı Onpınar köyündeki cemevine düzenlenen silahlı saldırıda iki kişi ölmüş iki kişi de yaralanmıştır.⁵⁸ Köyde geniş güvenlik önlemleri alınmıştır.

Haziran 2014'te İstanbul Armutlu'da Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Boğaziçi Cemevi'nin bahçesine akşam saatlerinde giren resmî giyimli bir polisin havaya rast gele ateş açtığı daha sonra bu polisin sivil polisler tarafından cemevinden uzaklaştırıldığı bildirilmiştir.⁵⁹

12 Haziran 2014 tarihinde, cemevinden cenaze kaldırıldığı sırada Gaziantep Alevi Kültür Derneği'ne motosikletli kişiler tarafından doğrudan kalabalık hedef alınarak silahlı saldırıda bulunulmuş, üç kişi yaralanmıştır.⁶⁰ Olay sonrasında Gaziantep Valiliği tarafından yapılan açıklamada, olayın çevrede meydana gelen maddi hasarlı bir trafik kazasının ardından çıkan bir kavgadan kaynaklandığı ve cenaze töreniyle ilgisinin bulunmadığı bildirilmiştir.⁶¹

Beyoğlu Kadim Süryani Meryem Ana Kilisesi cemaatinin ibadet etmekte olduğu Yeşilköy Latin Katolik Kilisesi'ne 15 Haziran 2014 tarihinde bir saldırıda bulunulmuş, kilisede vaftiz töreninin yapıldığı sırada bıçaklı sekiz kişi kiliseyi hedef almıştır. Bu kişiler kilise görevlisi Doğan Yıldırım'a hakaret ederek kendisini tehdit etmişlerdir.⁶² Aynı kiliseye Mayıs 2014'te de bir saldırıda bulunulmuş, kilisenin boş olduğu sırada içeriye giren üç dört kişi yanan mumların bulunduğu bölümü tahrip etmiştir. Beyoğlu Kadim Süryani Meryem Ana Kilisesi Vakfı Başkan Yardımcısı Kenan Gürdal'a göre, saldırılardan sonra kilisedeki ibadetlere katılanların sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Olayın sorumluları bulunamamıştır. Fakat Pazar günleri ibadet sırasında emniyet güçleri kilise önünde önlem almaktadır.⁶³

14 Haziran 2014'te İstanbul'un Esenyurt ilçesinde bulunan ve Caferi cemaati tarafından kullanılan Allahu Ekber Camisi'nin imam odası kimliği belirsiz kişiler tarafından kundaklanmıştır.⁶⁴ Bu olayla ilgili olarak Terörle Mücadele Şubesi tarafından yürütülen soruşturma devam etmektedir. Raporun hazırlandığı dönemde aynı semtte 7 Temmuz 2014 tarihinde ikinci bir kundaklama olayı gerçekleşmiş, bu sefer Muhammediye Camisi hedef alınmıştır.⁶⁵

İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonu sürecinde Türkiye'de Yahudi cemaatinin ibadet yerleri hedef haline gelmiştir. 22 Temmuz'da Ortaköy Sinagogu önünde yumurtaların atıldığı bir gösteri yapılmıştır.⁶⁶ Olayda gözaltına alınan olmamıştır. Ayrıca Ramazan ayı içerisinde teravih namazından çıkan bir grubun İstanbul'da bulunan Göktürk Sinagogu'na yürüdüğü ve sinagog önünde slogan attığı rapor edilmiştir. Polis gösteriye katılan maskeli kişilerden maskelerini çıkarmalarını istemiş, bunun dışında olaya müdahalede bulunmamıştır.⁶⁷

58 T24, "Cemevine Saldırı – 1 Ölü" 06.05.2014, *SonTV*, "Cemevi Saldırısında Son Durum!", 06.05.2014.

59 *Evrensel*, "Armutlu'da Cemevi Bahçesine Giren Polis Havaya Ateş Açtı", 26.06.2014.

60 Alevi Kültür Dernekleri Burhaniye Şubesi, "Gaziantep'te Alevi Kültür Derneği'ne Silalı Saldırı", 12.06.2014.

61 Cihan Haber Ajansı, "Valilik: Av tüfekli saldırının nedeni trafik kazası cemevi ile ilgisi yok", 11.06.2014.

62 *Hürriyet*, "Yeşilköy'deki Latin Katolik Kilisesi'ne Bıçaklı Saldırı", 27.06.2014.

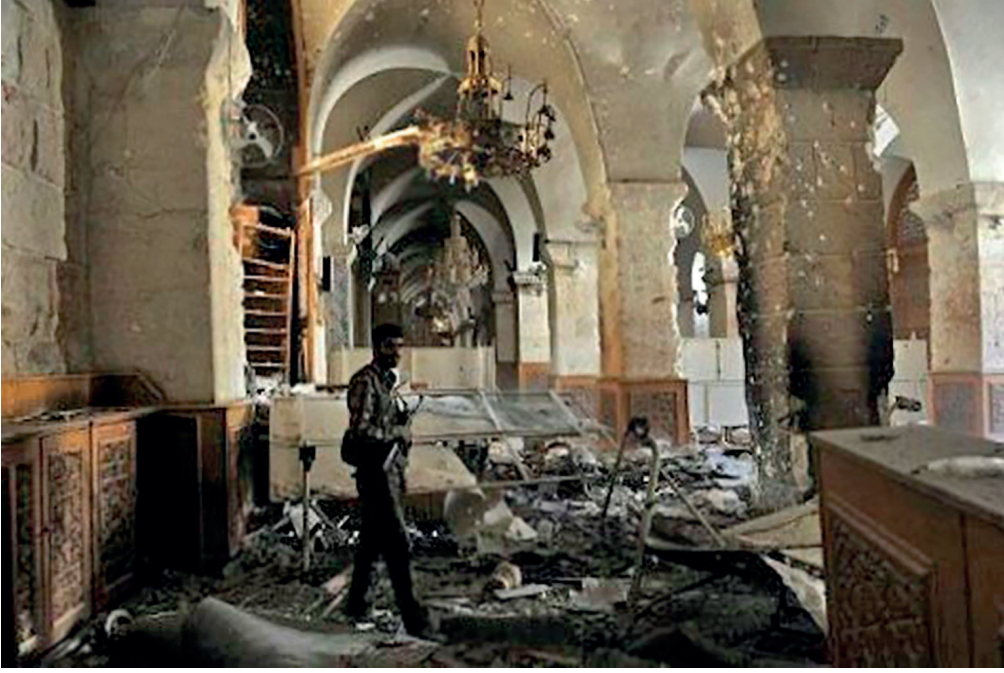
63 Beyoğlu Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi Vakfı yetkilileri ile görüşme, 07.08.2014.

64 *Gerçek Gündem*, "Caferilere Ait Cami Kundaklandı", 14.06.2014.

65 *Agos*, "Yine Esenyurt, Yine Caferi Camii'ne Saldırı", 08.07.2014.

66 *Radikal*, "Ortaköy Sinagogu'na Yumurtalı Saldırı", 24.07.2014.

67 Hahambaşılık temsilcisi ile görüşme, 12.08.2014.

Esenyurt'taki Caferi Camisi tahrip edildi.

İbadet yerlerinin güvenliğini sağlamak devletin sorumluluğundadır. Kolluk kuvvetlerinin sağladığı güvenliğin yeterli olmadığı birçok durumda, buraların güvenliği zaman zaman büyük ölçüde inanç gruplarının kendi bütçelerinden ayırdıkları kaynaklarla sağlanmaktadır. Bu da ibadet gruplarının bütçeleri için büyük bir yük oluşturmaktadır.

İbadet yerlerinin koruması, işin içine özel güvenlik şirketlerinin dahil edilmesine gerek kalmayacak şekilde, etkili bir biçimde sağlanmalıdır. Özel güvenlik şirketlerine gerek duyulduğu durumlarda bu hizmeti karşılayacak kaynak devlet tarafından verilmelidir.

İbadet yerlerine yönelik saldırılar etkin bir şekilde soruşturulmalı ve cezasız bırakılmamalıdır.

5.1.2. İbadet Yeri Kurma Hakkı

İbadet etme özgürlüğü ibadet yeri kurma ve yaşatma hakkını da içerir.⁶⁸ İbadet yeri kurma hakkıyla ilgili genel yasal güvencelere karşın, uygulamadaki önemli sınırlamalar devam etmektedir. Yasal ve idari işlemlerde ibadet yerleri, cami, mescid, kilise ve havra olarak tanımlanmaktadır. Bu sınırlı tanımlama 12.04.2002 tarihli ve 2002/4100 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın 2(f)

68 İnsan Hakları Komitesi, 22 Sayılı Genel Yorum, par. 4.

bölümünde yer alan “ibadethaneler (cami, mescit, kilise, havra ve sinagog)...” ifadesini temel almaktadır ve Türkiye’deki dinsel çoğulcu yapıyı tam olarak yansıtmamaktadır.

İbadet yeri statüsünün belirlenmesinde siyasal bir yapı olan Bakanlar Kurulu’nun belirleyici olması devletlerin din alanındaki faaliyetlerinde tarafsız olma yükümlülüğüyle bağdaşmaz. İbadet yeri statüsünün belirlenmesine ilişkin kararlar siyasal niteliğe sahip olmamalıdır.

Gerek yasalar ve yönetmelikler yoluyla yapılan düzenlemelerde gerekse kent imar planlarında, yetkililer sadece cami ve mescitler için ayrılacak alanları dikkate almaya devam etmektedir. Haziran 2014’te yürürlüğe giren Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği sadece camilere yönelik bir düzenleme yapmıştır ve yaya olarak ulaşılabilecek hizmet etki alanlarına küçük camilerin takriben 250 metre, orta camilerin (semt camileri) ise takriben 400 metre uzaklıkta olacağı bir planlamanın yapılmasını öngörmüştür.⁶⁹ Mescitler de yerleşik veya hareketli nüfusa göre takriben 150 metre hizmet etki alanı dahilinde yapılabilir. Yönetmeliğin ekinde ise kilise, şapel ve sinangoglara (havra) yer verilmiş ve bunların planlanmasının nüfus yoğunluğu dikkate alınarak yapılması gerektiği belirtilmiştir. Oysa, bu ibadet yerlerini kullanan bireylerin sayısı daha az olduğundan, yoğunluk oranlarının dikkate alınmasının planlamada gerçekçi bir sonuç doğuracağı şüphelidir. Ayrıca, yönetmelikte cemevi ve diğer ibadethanelere yer verilmemektedir.

Belediyelerin imar planlarında camiler dışında ibadet yerlerine yer ayırmamaları sorun olmaya devam etmektedir. Cami dışındaki ibadet yerleri için belediyelere yapılan başvurulara, imar planlarında camiler dışında diğer dinî tesisler için alan bulunmadığı yönünde yanıt verilmektedir. Nitekim, ibadet yeri kurmak için sınırları içinde buldukları belediyelere başvuran yirminin üzerinde Yehova Şahitleri topluluğuna kendilerine bir yer gösterilemeyeceği söylenmiştir. Konuyla ilgili olarak Yehova Şahitleri’ni Destekleme Derneği ve Diğerleri-Türkiye davaları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde kabul edilmiştir. Dava, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinden görüşlerini bildirmesinin istenmesi aşamasındadır.⁷⁰

Benzer şekilde Protestan Kiliseler Derneği üyeleri tarafından yapılmış olan ve sayıları onu geçen başvurular, kendilerine gösterilebilecek bir dinî tesis kurma alanı bulunmadığı gerekçesiyle belediyeler tarafından reddedilmiştir.⁷¹

Alevi cemevlerinin ibadet yeri statüsü kazanmak için yaptıkları başvuruların reddedilmesinin gerekçesi olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “Müslümanların ibadet yerinin cami” olduğu görüşü temel alınmaktadır.⁷²

69 Madde 12(3), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği, 29030 Sayılı *Resmî Gazete*, 14.06.2014.

70 AİHM, Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği-Türkiye, Başvuru No. 36915/10 ve 8606/13.

71 Protestan Kiliseler Derneği temsilcisiyle görüşme, Haziran 2014.

72 Diyanet İşleri Başkanlığı 1277 Sayılı Yazı, 30.03.2005.

Cemevlerinin ibadet yeri olup olmadığı sorusunu temel alan Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği'nin kapatılmasına ilişkin davayla ilgili olarak Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından son kararın verilmesi halen beklenmektedir.⁷³

Göreceli olarak yeni oluşan inanç topluluklarının kilise binası edinmekte yaşadıkları zorluklara bir örnek de İstanbul Protestan Vakfı'nın yapmış olduğu bir başvuruyla ilgili gelişen süreçtir. Vakıf, harabe halinde bulunan bir kiliseyi restore ederek ibadet için kullanmak amacıyla 49 yıllığına kiralamak üzere bir başvuruda bulunmuştur.⁷⁴ Dışişleri Bakanlığı da dahil olmak üzere çok sayıda kurumdan onay alınmasına rağmen, SİT alanında bulunan yıkık durumdaki kilise için süreç beş yıldır devam etmektedir. Raporun yazıldığı sırada, başvuru beş aydır Maliye Bakanlığı Emlak Daire Başkanlığı'ndan onay beklemekteydi.

Belediyelerin ibadet yerlerine ilişkin yönetmelikleri cami yapılarını referans almaya ve birçok inanç grubunun yerine getiremeyeceği koşulları içermeye devam etmektedir.

İbadet yeri statüsünün tanınmasına ilişkin kararlarda devlet, herhangi bir dinî görüşü esas almamak da dahil olmak üzere, tarafsızlık yükümlülüğüne riayet etmelidir.

Belediyeler şehir imar planlarını hazırlarken, cami ve mescid dışında, diğer inanç gruplarının taleplerini de temel almalı ve ibadet alanlarına yer tahsisi görevini yerine getirirken toplumdaki inanç çeşitliliğini yansıtacak şekilde hareket etmelidir.

Belediye yönetmelikleri ibadet yerlerinin kaplayacağı alan ve bina koşulları konusunda inanç gruplarının ihtiyaç, doktrin, yapı ve tercihleri doğrultusunda hareket edebilecekleri düzenlemelere yer vermeli ve bu yönetmelikler inanç çeşitliliğini dikkate alacak bir esnekliğe kavuşturulmalıdır.

Devlet Kurumları Elindeki İbadet Yerlerine İlişkin Gelişmeler

Tokat'ın Keçeci köyünde bulunan Keçeci Baba Dergahı'nın restore edilerek müftülük tarafından camiye dönüştürülmesi ve buraya bir imam atanması köyün Alevi cemaati tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁷⁵

Trabzon'da bulunan Ayasofya Kilisesi Müzesi, geçmişte kilise olarak kullanıldıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu döneminde camiye çevrilmiş, daha sonra 1961 yılında müzeye dönüştürülmüş ve Haziran 2014'te yeniden cami statüsüyle ibadete açılmıştır.⁷⁶ Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın koruması altında olan bina bir mahkeme kararıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş ve Müdürlük de buranın cami olarak kullanılması kararı almıştır. 2011 yılında da Bursa'nın İznik ilçesinde bulunan Ayasofya Müzesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilerek ibadete açılmıştır.⁷⁷

73 Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği temsilcisi Ali Yıldırım ile görüşme, Ağustos 2014.

74 İstanbul Protestan Vakfı yetkilisiyle görüşme, 18.08.2014.

75 *Cumhuriyet*, "Alevi Türbesi Cami Oldu", 18.07.2014.

76 *Hürriyet*, "Trabzon'da Ayasofya Cami İbadete Açıldı", 29.06.2014.

77 *Sabah*, "İznik'teki Ayasofya Camii İbadete Açıldı", 06.11.2011.

Geçmişte müzeye dönüştürülen ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın gözetiminde bulunan kiliselerde yılda bir kez olmak üzere ibadet yapılmasına izin verilmesi uygulaması sürdürülmüştür. Bunlar Trabzon'da bulunan Sümela Manastırı,⁷⁸ Van'da bulunan Akdamar Kilisesi,⁷⁹ Antakya'da bulunan Aziz Petrus Kilisesi,⁸⁰ Selçuk'ta bulunan Meryem Ana Evi⁸¹ ve Demre yakınlarında bulunan Aziz Nikola Kilisesi'dir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ibadet edilebilecek kiliseler listesinden bulunan bu ibadet yerlerinde, ibadet öncesinde ibadete katılacaklardan müze giriş ücreti alınmaktadır.⁸² Bu listenin inanç gruplarıyla diyalog kurularak hazırlanmadığı anlaşılmaktadır.

Hristiyanlar için önemli olan ibadet yerlerinin sadece belirli günlerde ve Bakanlık iznine bağlı olarak olsa da ibadete açılmaya devam edilmesi olumlu bir adımdır. Ancak izinlerin tüm inanç gruplarını kapsamaması ve hak temelli olmaması sorun olmaya devam etmektedir. Örneğin, Hacı Bektaş-ı Veli Dergahı'nda cem yapılması taleplerine olumlu cevap alınamamıştır.⁸³ Buna ek olarak, Rum Ekümenik Patrikhanesi'nin Eylül 2013'te kısa bir süre önce restore edilen Takshiarkis Kilisesi Müzesi'nde ibadet gerçekleştirmek için yaptığı başvuru reddedilmiştir.⁸⁴

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yönetilen ve temsil edilen vakıflara ait taşınmazların (ibadet yerleri de dahil olmak üzere) vakfiyelerinde belirtilen amaca göre işlevlendirilmeleri gerekir. Mülkiyetleri vakıflarına ait olan 98 kilise, 3 sinagog, 172 tekke ve 34 dergah bulunmaktadır ve son üç yılda 3 kilise restore edilmiştir.⁸⁵ Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen ibadet yerleri her zaman vakfiyelerine uygun bir şekilde kullanıma sunulmamaktadır.⁸⁶

Devletin çeşitli kurumlarının gözetiminde bulunan ibadet yerlerinin hangi amaçla kullanılacağına ilişkin kararlar, geçmişte o ibadet yeriyle ilişkili cemaatlerin karar sürecine katılımıyla ve inanç özgürlüğüne ilişkin insan hakları ölçütleri göz önünde bulundurularak alınmalıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından mazbata kapsamına alınan vakıfların ilgili dinî cemaatlere iade edilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenleme yapılanaya kadar, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen ibadet yerleri ilgili cemaatlerin kullanımına tahsis edilmelidir.

78 *Sabah*, "Sümela Manastırı'nda Ayin Başladı", 15.08.2013.

79 *Yenişafak*, "Akdamar Kilisesi'deki Ayin", 08.09.2013.

80 *Sabah*, "Hristiyanlar'ın Barış Ayini", 30.06.2014.

81 *Sondakika*, "Meryemana'da Noel Ayini Düzenlendi", 25.12.2013.

82 Kültür ve Turizm Bakanlığı denetiminde müze ve örenyeri niteliğinde olan İzmir ili Selçuk ilçesindeki St. Jean Anıt Müzesi, Antakya'daki St. Pierre Anıt Müzesi, Antalya ili Demre beldesindeki Noel Baba Müzesi (St. Nikola Kilisesi), Mersin ili Tarsus ilçesindeki St. Paul Anıt Müzesi, Isparta ili Yalvaç ilçesi Antiocheia örenyerindeki St. Paul Kilise kalıntılarının bulunduğu alan, Manisa ilindeki Sardes örenyeri ile Denizli ili Laodikya örenyerindeki kilise kalıntılarının bulunduğu alanlar ile 2010 yılından itibaren yılda bir kez olmak üzere Van Akdamar Anıt Müzesi ve Trabzon Sümela Manastırı'nda ayin, dua, dinî içerikli sempozyum vb. gibi etkinlikler, ilgili Valiliklerden önceden izin alınması kaydıyla mümkün olabilmektedir. *Taraf*, "Parayla İbadet", 08.12.2013.

83 Alevi Vakıfları Federasyonu İkinci Başkanı Doğan Bermek ile görüşme, Ağustos 2014.

84 *Taraf*, "Parayla İbadet", 08.12.2013.

85 Vakıflar Genel Müdürlüğü bilgi edinme başvurusuna cevap, 11.08.2014.

86 Örneğin, Gaziantep Sinagogu Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edildikten sonra ne sinagog olarak kullanıma açılmış ne de Musevi cemaatinin kullanımına verilmiş, aksine, Gaziantep Üniversitesi'ne kültür merkezi olarak tahsis edilmiştir.

5.1.3. Din veya İnançlar Açısından Özel Öneme Sahip Dinlenme ve Kutlama Günleri

“İbadet etme hakkı... bayram ve özel dinlenme günlerinin kutlanmasını da içerir.” Türkiye’de resmî tatil uygulanan dinî bayramlar Müslümanlar açısından öneme sahip Ramazan ve Kurban bayramlarıdır. Aleviler için önemli olan Aşure Günü, Hıdırellez Bayramı ve Arap Alevileri için özel öneme sahip Gadir Hum Bayramı, Hristiyanların kutladığı Noel, Museviler için özel öneme sahip Roşaşana gibi dinî bayramlar, inananların din veya inançlarıyla ilgili çeşitli etkinliklere katılarak din veya inançlarını dışavurma haklarını kullandıkları özel zamanlardır. Bu günler, inanan kişilerin diğer inananlarla birlikte bir araya gelip ibadet ettikleri ve çeşitli tören ve dinsel gelenekleri yerine getirdikleri özel zamanlardır. Birey ve grup kimliğinin oluşumu ve gelişimi açısından taşıdıkları önemin yanı sıra, inancın yeni kuşaklara aktarımı açısından sahip oldukları yaşamsal önem de küçümsenemez. Okullardaki sınav programlarının bu gibi özel günler dikkate alınmadan planlanması, çocukların ve gençlerin inançları ve kimliklerinin gelişimi açısından önemli olan etkinliklere katılmalarını zorlaştırmaktadır. Aynı şekilde iş yaşamında, bireylerin inançları açısından önemli özel günlerde izin kullanamamaları, dualara, törenlere ve kutlamalara katılamamalarıyla sonuçlanmaktadır.

Bireylerin inançları açısından önemli günlerde ibadetlerini yerine getirebilmeleri için gerek okullarda gerekse iş yerlerinde gerekli uyumlulaştırmanın yapılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması bu hakkın etkin bir şekilde korunmasını sağlamaya yönelik bir adım olacaktır.

5.2. Öğretim Yapmak Yoluyla Dinini veya İncancını Açıklama Hakkı

5.2.1. Dinini Yayma Hakkı

Din veya inanç özgürlüğü, uygulama ve öğretimde dinini açıklama ve yayma hakkını da içerir.⁸⁷

Çoğunluk inancından farklı inançların yayılmasına yönelik faaliyetler şüpheyle karşılanmaya devam edilmektedir.

Diyarbakır Protestan Kilisesi Derneği Mardin Temsilciliği’nin derneğin yerini göstermek amacıyla koyduğu tabelalar beş kez kimliği belirsiz kişiler tarafından sökülüp kırılarak çöpe atılmıştır.⁸⁸ Bu durumun önüne geçmek amacıyla derneğin önüne üç adet kamera yerleştirilmiştir.

Mardin’de, aynı kilisenin, Ağustos ve Eylül 2013’te bir sinemada “İsa Mesih’in Yaşamı” adlı filmin tanıtımı için asılan afişlerinin büyük kısmı yerlerinden sökülerek yırtılmıştır.⁸⁹

Ortaöğretim 8. sınıf eğitim ve öğretim programında yer alan Atatürkçülük ve İnkılap Tarihi dersi kitaplarında misyonerlik faaliyetleri ulusal tehdit olarak öğretilmeye devam edilmektedir. Bir

⁸⁷ AİHM, Kokkinakis Yunanistan, Başvuru No. 14307/88, 25 Mayıs 1993, par. 31.

⁸⁸ Diyarbakır Protestan Kilisesi yetkilisiyle yazışma, Ağustos 2014.

⁸⁹ A.g.e.

dinin başka bir ülkede yayılması olarak tanımlanan misyonelik faaliyeti, Türkiye'yi bölecek bir tehdit olarak tanıtılmakta ve vatandaşların bu konuda uyarılması gerekliliğini vurgulanmaktadır.

İster kamu görevlileri isterse üçüncü şahıslar tarafından olsun, bir inancı yayma faaliyetlerine karşı gerçekleştirilen engellemeler hakkında etkin soruşturma yapılmalı, bu tür girişimlerin cezasız kalmasına son verilmelidir.

Dini yayma özgürlüğünün güvence altına alınması için başta kolluk kuvvetleri olmak üzere tüm kamu görevlileri eğitilmelidir.

Dini yayma hakkının sadece çoğunluk dinlerine mensup bireylerin değil, azınlık inançlarına mensup bireylerin de hakkı olduğu konusunda farkındalık yaratılmalıdır.

5.2.2. Din Eğitimi ve Öğretimi Yapacak Okul Açma Hakkı

Din veya inancın öğretim aracılığıyla açıklanması düşünce, din veya inanç özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır.⁹⁰ Din veya inanç grupları kendi din görevlilerini yetiştirmek için eğitim kurumları kurabilir ve/veya kendi gruplarına mensup bireyleri eğitmek amacıyla kurslar ve eğitim programları düzenleyebilirler.

Anayasa'nın 24. Maddesi din veya inancı eğitim veya öğretim yoluyla açıklama hakkını açık bir şekilde korumamaktadır. Bunun yerine, söz konusu hüküm din eğitim ve öğretimi konusunda, "din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır" şeklinde bir ifadeye yer verir. Din eğitim ve öğretimi yapan kurumlar devlet tarafından açılabilir. 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 3. Maddesi uyarınca, "din eğitimi-öğretimi yapan kurumların aynı veya benzeri özel öğretim kurumları açılmaz."⁹¹ Dolayısıyla devlet, hem din eğitimi-öğretimi yapan kurumların açılması, hem de okullardaki din eğitimi ve öğretimine ilişkin zorunlu ve seçmeli dersleri belirleme konusunda tek söz sahibi konumdadır.⁹²

Halen kapalı olan Heybeliada Ruhban Okulu din görevlisi yetiştirmek amacıyla okul açma hakkı konusunda bir sembol haline gelmiştir. Okulun açılmasına Yunanistan'da Atina'da bir cami açılmasına izin verilmesi koşuluna bağlı olarak izin verileceğine ilişkin açıklamalar Türkiye'nin inanç özgürlüğü hakkına ilişkin uluslararası yükümlülükleriyle bağdaşmamaktadır. Öte yandan, Ermeni Patrikhanesi'nin, din görevlisi yetiştirmek amacıyla Yüksek Öğrenim Kurumu çatısı altında bir eğitim kurumu açılmasına yönelik talebi yedi yıldır karşılık görmemiştir.

Türkiye'de din görevlisi yetiştirmek amacıyla eğitim kurumu açma yetkisi sadece devlete ait olduğu ve devlet de sadece İslâm dinine ait öğretim kurumları açtığı için, diğer dinlere mensup bireyler çoğunlukla yurt dışındaki öğretim kurumlarında eğitim almak zorunda kalmaktadır. İslâm dini çerçevesinde devlet okullarında verilen öğretimden farklı bir teolojik yaklaşımla

90 İHK, 22 Sayılı Genel Yorumu, par. 4.

91 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 08 S.02. 2007.

92 AYM, E 2012/65, K 2012/128, 20 Eylül 2012, R.G. 18.04.2013-28622.

kendi okullarını açmak isteyen Müslüman gruplar da mevcuttur ve bunlar da kendi okullarını açamamaktadır.

Din veya inancın eğitim ve öğretim aracılığıyla açıklanması hakkına ilişkin olarak bütüncül bir yaklaşım sergilenebilmesi, tüm inanç gruplarına kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek din görevlileri yetiştirme hakkının tanınması ve her inanç grubunun kendi din görevlilerini yetiştirmek üzere eğitim kurumları açabilmelerine olanak sağlanması için yasa ve yönetmeliklerde gerekli değişiklikler yapılmalıdır.

5.3. Uygulama Yoluyla İnancını Açıklama Hakkı

5.3.1. Dini Semboller ve/veya Giysiler

Kamu görevlilerinin kılık kıyafetini düzenleyen yönetmelikte Ekim 2013'te yapılan değişiklikle kamu görevlilerinin başörtüsü takması önündeki engeller kaldırılmıştır.⁹³ Ancak, Emniyet hizmetleri sınıfına mensup olanlar, hâkimler, savcılar ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görev yapan personel bu düzenlemenin dışında bırakılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ilk kez bazı kadın milletvekillerinin başörtüsü ile girmesi ile başörtüsüne ilişkin Meclis'teki fiili engelleme de ortadan kalkmıştır.⁹⁴

5 Kasım 2013'te AK Partili kadın milletvekilleri Meclis'e başörtüsüyle girdiler.

93 Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik, *Resmî Gazete* No. 28789, 08.10.2013.

94 5 Kasım 2014.

2596 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'a bağlı olarak, hangi din veya mezhebe ait olursa olsun, dinî bir statü ya da makamı temsil eden kıyafetlerin giyilmesi konusundaki kısıtlanma devam etmektedir.⁹⁵ Bu kanuna göre, hiçbir dinden din görevlisi ibadet yeri dışında görevini ve/veya makamını temsil eden giysiler giyememektedir. Ancak Bakanlar Kurulu kararıyla, belirli dinî grupların herbirinin bir temsilcisine olmak üzere, kamuya açık alanlarda makamları temsil eden giysiler giyme izni verilmektedir.⁹⁶

AIHM, Ahmet Arslan ve Diğerleri-Türkiye davasında, Aczimendi tarikatına bağlı kişilerin kamusal alanda inançlarının gerektirdiğini düşündükleri kıyafetler giymelerinin cezai hükümlerle sonuçlanmasının 9. Madde'yi ihlal ettiğine karar vermiştir.⁹⁷ Ancak benzer ihlallerin meydana gelmemesi için genel önlemlerin alınması konusunda hükümet henüz bir adım atmamıştır ve kararın uygulanması inceleme aşamasındadır.

Gerek bireylerin gerekse kamu görevlilerinin dinî sembolleri ve/veya giysileri kullanma hakkı ancak yasalarla ve demokratik toplumda gerekli olduğu takdirde, insan hakları sözleşmelerinde belirlenen kısıtlama ölçütlerine riayet edilerek sınırlanabilir. Kamu kuruluşlarında din veya inancın uygulama yoluyla açıklanması (başörtüsü, haç, kippa, sakal, namaz veya başka dualar gibi) bütüncül bir şekilde ele alınmalı ve kimse için ayrımcılıkla sonuçlanmamalıdır.

Kimse yasal veya fiili olarak dinsel bir sembol veya giyisiyi kullanmaya veya kullanmaya zorlanmamalıdır.

5.3.2. Dinî Uygulamalarda Geleneksel Olarak Kullanılan Dili Öğrenme ve Kullanma Hakkı

Mevzuat değişikliği öncesinde 13. Ankara İdare Mahkemesi, Eylül 2013'te, Kadim Süryani Meryem Ana Kilisesi Vakfı'nın başvurusu üzerine, söz konusu topluluğu Lozan Antlaşması'yla korunan azınlıklar kapsamında görenek Aramice öğretim verecek okul açmalarına izin vermeyen Milli Eğitim Bakanlığı kararını durdurmuştur. 2014-2015 öğretim yılında Aramice eğitim vermeye başlayacak bir anaokulunun açılması beklenmektedir.

Öte yandan, Mardin'de açılması arzu edilen ilkokul için Milli Eğitim Bakanlığı'na Ekim 2013 tarihinde yapılan başvuruya henüz yanıt alınamamıştır.⁹⁸

Kamu görevlileri, Lozan Antlaşması'ndaki "gayrimüslim azınlıklar" ifadesini Müslüman olmayan tüm bireyler ve gruplar için uygulamalıdır.

⁹⁵ Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair 2596 Sayılı Kanun, Madde 1, 03.12.1934.

⁹⁶ A.g.e.

⁹⁷ AIHM, Ahmet Arslan ve Diğerleri-Türkiye, Başvuru No. 41135/98, 04.10.2010.

⁹⁸ Süryani toplumu temsilcisiyle telefon görüşmesi, Ağustos 2014.

Avrupa Konseyi Bölgesel veya Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı imzalanmalı ve yürürlüğe konmalıdır.

Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşmesi imzalanmalı ve yürürlüğe konmalıdır.

5.3.3. Din Görevlisi Atama Hakkı

Dinî Unvanların Kullanılmasına Yönelik Sınırlamalar

Din veya inanç özgürlüğü, dinî grupların kendi iç yapıları, din görevlilerinin atanması gibi konularda özyönetim hakkını da içerir. Din görevlilerinin kullandığı unvanlar da bu kurumların kendi işleri olarak değerlendirilmelidir.

677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması ve Türbedarlıklarla Bazı Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun'a göre "şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyüçülük, üfürükçülük ve gayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası" yasaklanmıştır.⁹⁹

Söz konusu madde günümüzde kullanılan birçok unvanı yasaklamış olduğu halde çok az sayıda birey bu madde temel alınarak kovuşturmaya uğramıştır. İctihad, "bu unvanların çıkar sağlamak amacıyla kullanılmasının yasak olduğu" şeklinde gelişmiştir.

Sadece belirli dinî unvanları yasaklayan ve aslında gerekliliğini yitirdiği düşünülerek uygulanmayan bu hükmün kaldırılması Türkiye'nin insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmesiyle uyumlu bir adım olacaktır.

Öte yandan, başka dinî unvanlarla ilgili yasal düzenlemeler olmasa da, kimi durumlara bazı unvanların kullanılmasıyla ilgili idari uyarılarla müdahalede bulunulmuştur. Rum Ortodoks Patriği'nin "ekümenik" sıfatını, Ermeni Apostolik Patriği'nin "Türkiye Ermenileri Patriği" sıfatını kullanmasını kısıtlayan herhangi bir yasal hüküm bulunmamaktadır. Kamu görevlilerinin Rum Ortodoks Patriği'nin "ekümenik" unvanını kullanmasını engellemeleri, Hahambaşı'nın unvanının "Türkiye Hahambaşı" yerine "Türkiye Yahudileri'nin Hahambaşı" olarak değiştirilmesi uyarıları din özgürlüğü hakkına müdahale oluşturmaktadır.

Din veya inanç grupları din görevlilerinin kullanacağı unvanlar konusunda kendi işlerinde insan hakları standartları çerçevesinde özgür olmalıdır.

Türkiye'de bu konuda yasal ve idari kısıtlamaların kaldırılması gereklidir.

99 677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması ve Türbedarlıklarla Bazı Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, 13.12.1925.

Din Görevlilerini Serbestçe Atama Hakkı

Camilerin din görevlileri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanmaktadır. Bazı gayrimüslim grupların -Rum Ortodoks, Ermeni Apostolik, Musevi- en üst düzeydeki dinî liderlerinin atanması aşamasında ise çeşitli müdahaleler olmaktadır. Ermeni Apostolik cemaatinin patrik seçimi konusunda 2009 yılında eş-patrik seçme isteği İçişleri Bakanlığı tarafından reddedilmiş ve bunun yerine devlet cemaati kendi isteği dışında bir seçim yapmaya ve patrik vekili seçmeye zorlamıştır. Cemaatin kendi isteği doğrultusunda eş-patrik veya patrik seçmemiş olması cemaat yaşantısını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu müdahalelerin yasal bir dayanağı bulunmamaktadır.

Türkiye’de din görevlisi ve/veya öğretmeni yetiştiremeyen inanç grupları, din görevlisi veya öğretmeni ihtiyaçlarını zaman zaman başka ülkelerde yetişmiş yabancı uyruklu kişilerle karşılamak zorunda kalmaktadır. Hükümet bir taraftan din görevlilerini yetiştirebilecek okulların açılmasına izin vermezken bir taraftan Türkiye’deki inanç grupları tarafından davet edilen yabancı uyruklu din görevlilerine vize vermemekte ve/veya ikamet izinlerini yenilememektedir.

Türk vatandaşlarının ibadet yerlerinde din görevlisi olarak çoğu zaman gönüllü olarak çalışan yabancı uyruklu din görevlilerinin başvurabileceği bir prosedür olmadığı için, din görevlisi olarak davet edilen kişilerin vize ve ikamet başvurularının keyfi bir şekilde değerlendirilerek sonuçlandırılması riski artmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bu kişilere idari para cezası uygulayabilmektedir. Geçen yıl Diyarbakır Protestan Kilisesi Derneği’ne izinsiz işçi çalıştırdığı gerekçesiyle idari para cezası verilmiş fakat yargı sürecinde Kilise Derneği haklı bulunmuştur.¹⁰⁰ Raporun yazıldığı sırada Gaziantep’te bir kilise, burada hizmet veren din görevlisi çalışma izni bulunmayan yabancı uyruklu bir kişi olduğu için, mühürlenmiştir.¹⁰¹

Bireyler yargı süreçleri sonucunda aklansalar da, gerekli prosedürün oluşturulmaması, din görevlisi vizesi ve çalışma izni alamayan yabancı uyruklu kişilerin ve bu kişileri davet eden Türkiye vatandaşı birey ve topluluklarının inanç özgürlüğüne müdahale oluşturmaktadır. Bu durum ayrıca zorlu ve pahalı hukuki süreçlere yol açmaktadır.

Din veya inanç grupları din görevlisi seçme ve atama süreçlerinde özgürdür. Bu hak “ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlâkın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla” sınırlanabilir.

Gerek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanlara ait dinî kurumlarda gerekse Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait dinî kurumlarda görevlendirilecek yabancı uyruklu din görevlileri için, uluslararası hukukla uyumlu, açık, erişilebilir ve öngörülebilir bir yasal düzenleme yapılmalıdır.

¹⁰⁰ Diyarbakır Protestan Kilisesi Derneği temsilcisiyle görüşme, Ağustos 2014.

¹⁰¹ Agos, “Kiliseye İşyeri Muamelesi Yapıp Kapattılar”, 25.08.2014.

5.3.4. Kişinin Din veya İnançına Uygun bir Şekilde Defin Hakkı ve Mezarlıklar

Farklı inanç gruplarına mensup bireylerin farklı alanlarda mezarlık taleplerinin karşılanması konusunda kısıtlamalar devam etmektedir. Benzer şekilde, bireylerin defin işlemlerinin inançlarına uygun bir şekilde yapılmasının önündeki kısıtlamalar da kaldırılmamıştır.

Türkiye’de mezarlıklarla ilgili hizmetler büyükşehir belediyeleri ve köy yönetimlerinin faaliyet alanına girmektedir.

Kendilerine tahsis edilmiş bir alan olmadığı için Ateistler Müslüman mezarlığında defnedilmek zorunda kalmaktadır. Ateizm Derneği ateistler ve dinsizler için mezarlık ihtiyacına dikkat çekmiştir.¹⁰² İstanbul Protestan Vakfı’nın iki yıl önceki mezarlık talebine karşılık İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından hâlâ mezarlık tahsisi yapılmamıştır.¹⁰³

Cenazelerinin yakılması konusunda ise, Türkiye’de cenazeler yakılamaz ancak bir kişinin kendisinin veya birinci dereceden yakınının yurtdışından getirilecek külleri Türkiye’de uygun bir mezarlıkta muhafaza edilir.¹⁰⁴ İnançları ve/veya tercihleri nedeniyle öldükten sonra yakılmalarını ve küllerinin mezarlıkta muhafaza edilmesini veya ailelerine teslim edilmesini isteyen bireylerin bu isteklerinin yerine getirilmesi yasal olarak mümkün değildir.

Bireyler ölümlerinden sonra bedenlerinin nasıl bir uygulamaya tabi tutulacağını kendi tercihleriyle belirleme özgürlüğüne sahip olmalıdır ve bu hakları ancak demokratik toplumlarda gerekli görülen objektif nedenlerle kısıtlanabilir.

Belediyeler farklı inançlara sahip veya inançsız kişilerin mezarlık taleplerinde kısıtlayıcı değil, kolaylaştırıcı rol üstlenmelidir.

102 Ateizm Derneği, “Türkiye’de İnanç Özgürlüğü”, Mayıs 2014.

103 İstanbul Protestan Vakfı temsilcisiyle görüşme, 21.08.2014.

104 Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik, Madde 38 (1).

6. KESİŞİM NOKTASI: Eğitim Hakkı ve İnanç Özgürlüğü

AİHS'nin düşünce, din veya inanç özgürlüğünü koruyan 9. Maddesi yetişkinler için olduğu gibi çocuklar için de geçerlidir. Ayrıca, AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi eğitim hakkını güvence altına alırken din veya inanç özgürlüğünü de destekler:

Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dinî ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.

Ancak Türkiye AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi'ne bir yorum beyanı ekleyerek bu maddenin ancak Öğretim Birliği Kanunu ilkeleriyle uyumlu olacak şekilde yorumlanacağını belirtmiştir.¹⁰⁵

Türkiye'nin AİSH'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi'ne ilişkin çekincesi kaldırılmalıdır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 14. Maddesi çocukların düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkını korur:

1. Taraf Devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler.
2. Taraf Devletler, anne babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine saygı gösterirler.

Çocuğun düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkı uluslararası hukukla güvence altına alınmıştır. Çocuk, gelişen kapasitesiyle bağdaşır bir biçimde, yetişkinliğe adım atmadan önce inanç özgürlüğü konusunda kendi kararlarını alma hakkına sahiptir.

Bu çerçevede özellikle okullarda zorunlu olarak okutulan Din Kültürü Ahlâk Bilgisi dersleri, 2012-2013 eğitim ve öğretim yılında seçmeli dersler havuzuna eklenen Hz. Muhammed'in Hayatı, Temel Dinî Bilgiler (İslâm) ve Kuran-ı Kerim dersleri ve öğrencilerin liselere Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sınavı ile yerleştirilmesi, çocukların ve ebeveynlerinin din veya inanç özgürlüğüne ilişkin sorulara neden olmaktadır.

¹⁰⁵ Avrupa Konseyi Sözleşme Ofisi Kayıtları.

Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi, her ne kadar içeriğinde değişiklikler yapılmış olsa da, halen “din eğitimi” ve “dinler hakkında eğitim” unsurlarını birlikte barındırmaktadır. Raporlama döneminde, Mart 2014’te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Eylem Planı’nda, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü önündeki engellerin ortadan kaldırılması amacıyla Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi müfredatında AİHM standartlarına uyum amacıyla yapılan değişikliğin uygulamadaki etki analizinin yapılması orta vadeli bir hedef olarak belirlenmiştir.¹⁰⁶

Geçen yıl içinde ders programında herhangi bir değişiklik yapılmadığı için İslâm bağlamında çoğulculuğun benimsenmesi açısından önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, “ders halen çoğunun düşünce, din ve inanç özgürlüğü ile ebeveynlerin çocuklarını kendi dinsel ve felsefi görüşleri doğrultusunda yetiştirme haklarının gereklerini yerine getirememektedir”¹⁰⁷ görüşü geçerliliğini korumaktadır.

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin “din eğitimi ve öğretimi” niteliği göz önünde bulundurulduğunda, Musevi veya Hristiyan öğrenciler dışında, tüm öğrencilerin bu derse katılmak zorunda olması inanç özgürlüğü hakkına müdahale oluşturmaktadır. Alevi, Bahai, Ateist, Agnostik ailelerin çocukları veya bu inançlara mensup öğrenciler Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersine katılmak zorunda kalmaktadır.

Muafiyet hakkının uygulama biçimi insan hakları ölçütleriyle uyumlu olacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Sadece Musevi ve Hristiyan ailelerin çocukları Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinden muafiyet hakkına sahiptir.¹⁰⁸ Ancak bu durumda da, söz konusu muafiyet hakkının kullanılabilmesi için, ebeveynler ve öğrenciler kimliklerindeki din hanesini okul idaresine göstermek zorunda kalmaktadırlar ve bu durum inancını açıklama zorunluluğu doğurmaktadır.

Okullarda verilen din derslerinden muaf tutulmayı talep etme sırasında bireylerin din veya inancını açıklanmak zorunda kalması, AİHS ile uyumlu değildir. Muafiyet hakkını kullanan Hristiyan ve Yehova Şahidi aileler, özellikle devlet okullarında, çocuklarının Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinden muaf olma hakkını kullandıkları için zaman zaman dışlandıklarını ifade etmektedirler. Yine bu ailelerin, çocuklarına dikkat çekmemek için şikayet etmekten çekindikleri görülmektedir. Ayrıca, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinden muaf olan öğrenciler için alternatif dersler sunulmamaktadır. Bu nedenle Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersini almamaları sonucunda karnelerinde “muaf” ibaresine yer verileceği için, bu öğrencilerin ayrımcılığa uğraması riski bulunmaktadır.

Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersleri ya dinler hakkında nesnel ve tarafsız bir ders niteliğine kavuşturulmalı ya da insan hakları standartlarıyla uyumlu bir muafiyet mekanizması oluşturulmalıdır.

106 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ihlallerinin önlenmesine ilişkin Eylem Planı, 24.02.2014 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiş ve 01.03.2014 tarihli ve 28928 Sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanmıştır.

107 “Eğitim Reformu Girişimi, Eğitim İzleme Raporu 2011”, Sabancı Üniversitesi Yayınları, s. 114.

108 Yüksek Öğrenim Kurulu’nun 09.07.1990 tarihli kararı.

Seçmeli Din Dersleri

2012-2013 eğitim ve öğretim yılında Hz. Muhammed'in Hayatı, Temel Dinî Bilgiler (İslâm) ve Kuran-ı Kerim dersleri seçmeli dersler havuzuna eklenmiştir. Başka din veya inançlara yönelik seçmeli dersler, talep olmasına karşın, hayata geçirilmemiştir.

2013-2014 öğretim yılında, gerek sayıca azınlıkta bulunan inanç gruplarının temsilcileri gerekse İnanç Özgürlüğü Girişimi'nin doğrudan iletişim kurduğu birkaç aile seçmeli din dersleriyle ilgili olarak seçimin tam anlamıyla isteğe bağlı olmasına gölge düşüren bazı uygulamaların bulunduğu söz etmişlerdir. Bazı okullarda din derslerinin veliler ve öğrenciler yerine ya doğrudan okul yönetimi tarafından seçildiği ya da diğer seçmeli dersler için öğretmen bulunmadığı için öğrencilerin seçmeli din derslerini almak zorunda kaldıkları rapor edilmiştir. Öğrencileri tercihlerine bakılmaksızın din derslerine katılmak zorunda bırakan bu uygulama resmen şikayet konusu olamamaktadır. Bunun nedeni, velilerin bu öğrencilerin okul idaresi, öğretmenler ve/veya arkadaşları tarafından damgalanacakları korkusudur. Velilerin veya öğrencilerin kimliklerini açıklamadan bu tür uygulamalara karşı resmî şikayette bulunma olanakları bulunmamaktadır.

Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi

2013-2014 eğitim ve öğretim yılında uygulanmaya başlanan Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş sistemi, öğrencilerin tercihlerine bakılmaksızın din eğitiminin zorunlu olduğu imam hatip liselerine yerleştirilmelerine olanak sağladığı için din veya inanç özgürlüğü açısından titizlikle değerlendirilmesi gereken yeni bir konudur. Ağustos 2014'te alınan ilk yerleştirmede görüldüğü üzere, istemedikleri halde, bu sistem yoluyla gayrimüslim ve Alevi öğrenciler imam hatip liselerine yerleştirilmiştir.¹⁰⁹

İmam hatip liselerinin programı zorunlu din eğitimi ve öğretimi içermektedir. Ancak öğrenciler istekleri dışında bu okullara yerleştirildikleri takdirde bu okullara kayıt yaptırmak istemediklerini açık bir şekilde beyan etmek zorundadırlar. Ayrıca başka bir okula kayıt yaptırmaya olanağına sahip olmadıkları takdirde (özel okul veya çok programlı lise) imam hatip lisesine devam etmek zorunda kalacaklardır. Birçok küçük yerleşim yerinde, özellikle de sayıca azınlıkta bulunan gruplara mensup öğrencilerin velileri, sistemin yönlendirmesine itirazda bulunmaktan çekinebilmektedir. Sonuç olarak, öğrenciler imam hatip lisesine kayıt yaptırmak için başvurmadıkları halde din eğitim ve öğretiminin zorunlu olduğu bu okullara devam etmek zorunda kalabilirler.

Seçmeli din dersleri gerçek anlamda seçmeli olmalıdır.

Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş sisteminde, öğrenciler iki grupta tercih yapabilmektedir. A grubunda yer alan okul tercihlerinde öğrenciler on beş okul tercihi yapabilmekte ve sistem tarafından puanlarının yettiği okula yerleştirilmektedir. Öğrencilerin puanları yeterli olmadığı durumda, sistem B grubundaki tercihleri dikkate almaktadır. B grubunda ise okul değil, okul

¹⁰⁹ Agos, "Ermeni Öğrenciler İman Hatip'e Otomatik Olarak Yerleştirildi", 25.08.2014.

türü tercihi yapılabilmektedir. Mevcut sistemde altı okul türü bulunmaktadır ve bunların dördü tercih edilmek zorundadır.¹¹⁰ Ancak ilk tercih listesinde bir Anadolu lisesini kazanamayan bir öğrenci ikinci listede öncelikli olarak Anadolu lisesi, fen ya da sosyal bilimler lisesi türünü işaretlese de bu okullar yüksek puanlı öğrencileri aldığı için bu okullara girmeye hak kazanması olası görünmemektedir. Bu nedenle öğrencilerin kaydının otomatik olarak evlerine yakın meslek ve Anadolu lisesi programlarının olduğu çok programlı liselere veya meslek lisesi ya da imam hatip liselerine yapılması çok daha kuvvetli bir olasılık olarak görünmektedir.

Nitekim, 2014 yılında gerçekleştirilen yerleştirmelerde iki Ermeni öğrenci ve bir Alevi öğrenci otomatik olarak imam hatip lisesine yerleştirilmiştir.¹¹¹ Çok sayıda öğrenci otomatik olarak imam hatip liselerine kaydedilmiştir.

Sabancı Üniversitesi Eğitim Reformu Girişimi'nin Eğitim İzleme Raporu'na göre, 2010-2011 eğitim yılı ile 2014 yılı arasında imam hatip lisesi ve Anadolu imam hatip lisesi sayısı yüzde 73 oranında arttı.¹¹² Yaygınlaştırılan bu okulların, daha yüksek puan gerektiren diğer okullara giremeyen veya ikamet adreslerine en yakın okulun bir imam hatip lisesi olduğu öğrenciler için tek seçenek olabileceği çok sayıda durumla karşılaşılabılır. Bunu tercih etmeyen öğrencilerin tek alternatifi kendilerini kabul edecek bir özel okula kayıt yaptırmak olacaktır. Maddi olarak özel okul giderlerini karşılayamayacak aileler ise çocuklarını imam hatip lisesine göndermek zorunda kalacaktır.

Temel Eğitimden Oraöğretime Geçiş sisteminin din veya inanç özgürlüğüyle uyumlu olacak şekilde yeniden değerlendirilmesi ve sadece kendi isteğiyle imam hatip lisesine gitmeyi seçen öğrencilerin bu okullara yerleştirilmesinin sağlanması gerekir.

110 Anadolu Lisesi, Anadolu Meslek Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi, Fen Lisesi, Sosyal Bilimler Lisesi, Çok Programlı Anadolu Lisesi.

111 "Eğitim Reformu Girişimi, Eğitim İzleme Raporu 2013", Haziran 2014.

112 A.g.e.

7. KESİŞİM NOKTASI: Mülkiyet Hakkı ve Din veya İnanç Özgürlüğü

AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 1. Maddesi mülkiyet hakkını korumaktadır. İnanç gruplarına ait veya inanç gruplarının inançlarıyla ilgili etkinliklerin aracı olan taşınmazların mülkiyet hakkı inanç özgürlüğüyle doğrudan ilişkilidir ve bu özgürlüğü etkileyecek sonuçlar doğurabilir. Örneğin, ibadet amacıyla kullanılan bir binaya ilişkin mülkiyet hakkının ihlal edilmesi, din veya inancı ibadet yoluyla açıklama hakkının etkili bir şekilde korunmasını olumsuz yönde etkileyecektir.

Türkiye'de mülkiyet hakkı ve inanç özgürlüğüne ilişkin sorunlar çoğunlukla geçmişte inanç gruplarının ellerinden haksız bir şekilde alınan taşınmazların geri alınmasına ilişkin hak talepleriyle gündeme gelmektedir.

Cemaat Vakıflarına Taşınmazların İadesi

Vakıflar Kanunu'nda 2011 yılında gerçekleştirilen bir değişiklikle Geçici 11. Madde kabul edilmiş ve belirli taşınmazların cemaat vakıflarına iadesinin sağlanması amaçlanmıştır.¹¹³ Raporlama döneminde cemaat vakıfları tarafından yapılan başvuruların incelenmesi ve sonuçlandırılmasına devam edilmiştir. Başvurulara ilişkin olarak Temmuz 2013 ile Temmuz 2014 tarihleri arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 47 tescil, 3 tazminat, 3 hayrattan akara onay kararına karşın 300 ret kararı alınmıştır.¹¹⁴ Son olarak, 129 adet taşınmaza ilişkin inceleme Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde halen devam etmektedir.

İzlenen dönem ve öncesinde binin üzerinde başvuru ile ilgili olarak ret kararı verilmesinin temel nedeni, başvuru konusu olan taşınmazların niteliklerinin, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, Geçici 11. Madde'nin belirlediği dar kapsamın dışında kalabilecek şekilde yorumlanan koşullara sahip olmaları olabileceği anlaşılmaktadır.

Geçici 11. Madde'nin mümkün hale getirdiği iade sürecinin sonuna gelindiği bu dönemde, yüksek sayıda ret kararı ışığında, cemaat vakıflarının, 1936 Beyanamesi'nde bildirdikleri veya bildirmedikleri, fakat kendilerine ait olan ve bağlarını ortaya koyabildikleri taşınmazların iadesini mümkün kılacak yeni bir yasal düzenleme yapılmalıdır.

Mor Gabriyel Manastırı Vakfı Taşınmazları

Ekim 2013'te Vakıflar Genel Müdürlüğü Meclisi'nin aldığı kararla, Mor Gabriyel Manastırı Vakfı'nın yargı kararlarıyla ellerinden alınan manastır arazilerinin 244 dönümlük kısmının

113 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu, Geçici 11. Madde, 27.08.2011.

114 Cemaat Vakıfları Temsilciliği Ofisi ile görüşme, 11.08.2014.

kendilerine iade edilmesinin yolu açılmıştır.¹¹⁵ Manastıra yakın arazileri kapsayan bu 12 tapu Vakıf adına tescil edilmiştir.¹¹⁶

Öte yandan, bu olumlu karar manastırın tüm arazi sorunlarının çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakfın 18 parseline ilişkin başvurusunu reddetmiştir.¹¹⁷ Ek olarak, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vereceği karar sürecinden ayrı olarak, aynı arazilere ilişkin yargı sürecinin Yargıtay'da da devam ettiğini gözden kaçırmamak gerekir. Ayrıca, manastır arazileriyle ilgili olarak Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun Kadastro Kanunu'nun 14. Maddesi'ni dikkate alarak Kasım 2012'de verdiği ret kararıyla iç hukuk yollarını tüketen vakfın AİHM'e yaptığı başvuru halen ön inceleme aşamasındadır.

Mor Gabriyel Manastırı'na ait arazilerin tümü iade edilmelidir.

Devlet Kurumlarının Gözetiminde Bulunan ve Geçmişte İnanç Gruplarının Zilliyetinde Bulunan Taşınmazların Durumu

Geçmişte Türkiye'deki çeşitli inanç grupları tarafından kullanılan ve zaman içinde çeşitli şekillerde devlet kurumlarının eline geçen taşınmazlar, özel olarak ibadet yerlerinin mülkiyeti ve/veya kullanımı, giderek daha fazla sayıda hak arama girişiminin konusu olmaya başlamıştır.

Bunların bazı örnekleri, tekkeler, Alevi toplumu tarafından kullanılan dergahlar, Hristiyan ve Musevi nüfusun Anadolu'da yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmalarını izleyen olaylar sonrasında devlet kurumları tarafından el konulan kilise ve sinagoglardır. Bu ibadet yerlerinin bir kısmı Diyanet İşleri Başkanlığı'na, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, Hazine'ye, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, köy tüzel kişiliklerine veya özel şahısların eline geçmiştir, bazıları ise askerî bölgeler içinde bulunmaktadır.

Devlet kurumlarının gözetiminde bulunan ibadet yerlerinin, günümüzde, inanç özgürlüğü hakkını ve mülkiyet hakkını gözetecek ve kültürel mirası korumayı esas alacak bir şekilde kullanılmasını ve aynı zamanda toplumdaki inanç çeşitliliğini temel alan kapsayıcı bir danışma süreci başlatılmalıdır.

115 *Radikal*, "Mor Gabriel Manastırı'na İzin Çıktı", 7.10.2013.

116 Mor Gabriel Manastırı Temsilcisi ile görüşme, Ağustos 2014.

117 Mor Gabriel Manastırı Temsilcisi ile görüşme, Ağustos 2014.

8. İNANÇ GRUPLARININ TÜZEL KİŞİ STATÜSÜ KAZANMA / BİR VAROLUŞ SORUNU

Norveç Helsinki Komitesi: İnanç Özgürlüğü Girişimi, 30 Mayıs 2014'te Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi ile birlikte "Türkiye'de İnanç Gruplarının Tüzel Kişilik Sorunu: Bir Yol Arayışı" başlıklı bir konferans düzenlemiştir.¹¹⁸ 2013 yılında inanç özgürlüğünün herkes için korunması amacıyla başlatılan bir çalışmanın devamı olan konferansın amacı inanç gruplarının tüzel kişiliği gibi "çetrefilli" olarak değerlendirilen bir konunun katılımcı bir şekilde değerlendirilmesidir. Türkiye'de din veya inanç özgürlüğü hakkını izleme konulu raporumuzun bu kısmında tüzel kişi statüsü ihtiyacına odaklanmak yararlı olacaktır. Bu bölümde, tüzel kişi statüsünün önemi, Türkiye'de inanç gruplarına tüzel kişi statüsü kazandıracak bir modelin bulunmamasının ortaya çıkardığı sorunlar, Türkiye'de inanç gruplarına mensup üyeler için erişilebilir tüzel kişi modelleri ve bunlarla ilgili kısıtlamalar, uluslararası hukuk normları ve son olarak inanç gruplarının tüzel kişi statüsü kazanması konusunda bazı tespit ve önerilere yer verilecektir.

Türkiye'de hiçbir inanç grubunun doğrudan tüzel kişiliği bulunmamaktadır. İnanç gruplarının, inanç grubu olarak tüzel kişi statüsü kazanması düşüncesi pekçokları için Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın temel ilkelerinden olan laiklik ilkesi ile bağdaşmaz bir düşünce olarak algılanmıştır. İnanç gruplarının örgütlenmesi genel olarak kuşkuyla karşılanan bir konu olagelmıştır. Ulusal mevzuat, din veya inanç gruplarının örgütlenme hakkını kolaylaştıracak ve hukuki güvence altına alacak bir şekilde korumak bir yana, kimi zaman bu hakkın özüne zarar verecek bir şekilde kısıtlayıcı olmuştur. Bu durum inanç gruplarını mevcut koşullara uyum sağlayarak yaşamaya çalışmak yönünde davranışlara itmiştir.

Diğer taraftan, özellikle Sünni tarikatların devletle olan ilişkilerinde, din görevlisi yetiştirme, camilerin yapımı ve idaresi, hayır işleri ve uluslararası işbirliği de dahil olmak üzere pekçok konunun iç içe geçmiş olması ve tüzel kişilik edinmenin mümkün olmaması, tarikatların kendilerini mevcut duruma adapte etmeleriyle sonuçlanmıştır. Tarikatlar mevcut vakıf ve dernek yapılarından dolayı biçimlerde yararlanmışlardır; bu durum tüzel kişi statüsüne ihtiyaçları olmadığı düşüncesini doğurmuştur. Oysa, Sünni Müslüman gruplar içerisinde de tüzel kişilik statüsü ihtiyacını dile getiren gruplar bulunmaktadır.

Tüzel kişilik ihtiyacı öncelikle Türkiye'de bulunan gayrimüslim cemaatler bağlamında dile getirilmeye başlanmıştır. Bu anlaşılabilir bir durumdur, çünkü bu topluluklar için tüzel kişi statüsü meselesi bir varoluş sorunu haline gelmiştir. Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu Türkiye'deki gayrimüslimlerin tüzel kişiliği hakkında yayınladığı görüşünde, Türkiye'de inanç gruplarının, inanç grubu olarak tüzel kişiliğe sahip olmamasının Avrupa İnsan Hakları

¹¹⁸ Türkiye'de İnanç Gruplarının Tüzel Kişilik Sorunu: Bir Yol Arayışı Konferansı'nın gerçekleştirilmesinde Bilgi Üniversitesi Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin sağladığı güçlü destek için minnettarız. Tüm konuşmacı ve katılımcılara teşekkürü bir borç biliriz.

Sözleşmesi'yle uyumlu olmadığı tespitine yer verilmiş, Türkiye'ye tüm gayrimüslim dinî toplulukların tüzel kişilik edinmesini mümkün hale getirecek bir yasal düzenleme yapması tavsiye edilmiştir.¹¹⁹ Burada, Venedik Komisyonu'na verilen inceleme görevinin Müslüman olmayanlarla sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Kuşkusuz aynı bulgular, Müslümanlar da dahil olmak üzere, tüm inanç grupları için geçerlidir.

Türkiye'de İnanç Gruplarının Tüzel Kişilik Sorunu adlı konferansta, Türkiye'deki çeşitli inanç gruplarının tüzel kişilik edinme hakkıyla ilgili olarak yaşadıkları sorunlar dile getirilmiş, kendi doğa ve taleplerine uygun bir tüzel kişilik modelinin geliştirilmesinin tüm inanç grupları için bir talep ve ihtiyaç olduğu ortaya konmuştur.¹²⁰ Böylece tartışma yeni bir boyut kazanmıştır.

Söz konusu olan inanç gruplarının örgütlenme özgürlüğü ve doğrudan tüzel kişi statüsü kazanmaları olduğunda, devletler bir taraftan inanç gruplarının faaliyetlerini kolaylaştırmak, diğer taraftan demokratik toplumu korumak amacıyla kontrol etmek arasında bir denge gözetmek yükümlülüğü taşımaktadır.

Mümkün Kılıcı bir Hak

Tüzel kişilik kazanma hakkının önemi, mümkün kılıcı olması yönüyle ve hak ve yetki sahibi kılma özellikleriyle anlaşılır. Mümkün kılıcı bir haktır çünkü din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutunda yer alanlar da dahil olmak üzere, din veya inanç özgürlüğü hakkını etkili bir şekilde kullanmaları için bireyleri ve toplulukları hak ve yetki sahibi kılar. Bu şekilde, din veya inanç grupları, üyeler olarak değil, örgütlü tek bir yapı olarak varolabilir, hareket edebilir ve tek bir yapı olarak faaliyet gösterebilirler. Tüzel kişiler, belirli amaçlarla tek bir yapı olarak varolan ve hukuk karşısında tek bir yapı olarak muamele gören yapılardır. Üyeleri değişse bile bu yapı aynı kalır. Din veya inanç toplulukları, tüzel kişi statüsü kazanarak, kendilerini bir topluluk olarak ifade eden tek bir iradeye sahip bir konumuna gelebilir ve mahkemelerde kendini aktif bir taraf olarak temsil edebilir. Dolayısıyla, topluluk tüzel kişi statüsü kazandığında, örneğin ibadet yerinin mülkiyeti üyelere değil, doğrudan topluluğa ait olur.

Ek olarak, tüzel bir kişilik sahibi olmak bu gruplara toplum karşısında prestij, tanınma ve kabul edilme sağlar. Bu etki, özellikle toplum tarafından kabul edilmeyen veya devletin şüpheyle baktığı gruplar için önemlidir. Devlet açısından bakıldığında, tüzel kişilik kazanmakla bu gruplar şeffaf ve denetlenebilir bir yapıya kavuşurlar. İnanç grupları açısından bakıldığında ise, devletle veya toplumla resmî ilişkilerini yürütebilecekleri bir yapı oluşturmuş olurlar.

119 Venedik Komisyonu, Görüş No. 535 / 2009, 23.02.2010.

120 Oturum konuşan kişiler sorunun Türkiye'nin inanç gruplarının tümünü etkilediğini ortaya koymuşlardır: Mehmet Arif Koçer (Mazlum-Der), Laki Vingas (Cemaat Vakıfları Temsilcisi), Suzan Karaman (Bahai Topluluğu), Doğan Bermek (Alevi Vakıfları Federasyonu), Makt Eleuthere (Latin Katolik Kilisesi), Umut Şahin (Protestan Kiliseler Derneği), Ali Kenanoğlu (Hubyar Sultan Kültür Derneği), Sinan Kılıç (Caferi Toplumu), Elizabeth Morgan Romano (Ateizm Derneği).

Tüzel kişilik hakkının mümkün kılıcı hak olma özelliği nedeniyle devletler bu hakkı titizlikle düzenlerler. Genel olarak devletlerin bu hakkı engelleme eğilimi fazladır, özellikle azınlıklar veya tehdit olarak gördükleri gruplar için bu hakkı kısıtlama yoluna giderler.

Nitekim, tüzel kişiliğe sahip olmamak azınlıkların kırılğan olan durumunu daha da ağırlaştırır bir etkiye sahiptir. Bir yandan, kendilerine dair yasal belirsizliklerin fırsat verdiği keyfi uygulamalar karşısında hukuki güvenceden yoksun durumdadırlar, diğer yandan, çoğunluk için kısmen kamusal din hizmetleri tarafından sağlanan hizmetleri sağlama kapasitesine sahip bir tüzel kişilik edinmemeleri kendi haklarını kullanmalarının ve kimliklerini geliştirmelerinin önünde bir engel oluşturur.

Türkiye’de İnanç Grubu Olarak Tüzel Kişi Statüsüne Sahip Olamamanın Yarattığı Sorunlar

İnanç gruplarının kendi doğalarına ve faaliyetlerine uygun bir tüzel kişi statüsüne sahip olamamalarının sonuçları¹²¹ şöyle sıralanabilir:

- Tüzel kişiliği olmayan inanç grupları ve patrikhane veya hahambaşılık gibi ruhani temsil kurumları hiçbir hukuki işlem yapamamaktadır. Bunlar için banka hesabı açmak, dava açmak, mülk edinmek, kontrat yapmak olanaklı değildir.
- İnanç grupları resmî bir şekilde bağış alamadıkları için mali kaynak açısından sıkıntı çekmektedir.
- İnanç grupları kendi din görevlilerini resmî bir şekilde istihdam edememekte ve bu kişilere sosyal güvence sağlayamamaktadır.
- Hukuki olarak ruhani temsil kurumu veya üst kuruluş kurulmadığı için cemaatlerin veya inanç gruplarının ortak hayatını ve çoğu zaman varoluşlarını yakından ilgilendiren uzun vadeli faaliyetler için yatırım ve koordinasyon imkansız hale gelmektedir.
- Ruhani temsilciler bir taraftan protokolde yer alabilir ve/veya başbakan ve cumhurbaşkanıyla doğrudan görüşebilirken hukuki statüleri olmadığı için belirsizlik içinde bırakılmaktadır.
- Hukuki işlem yapamamak dolaylı olarak başka birçok soruna da yol açmaktadır. Örneğin, toplum yaşamını desteklemek ve geliştirmek için gelir getirmesi amacıyla taşınmaz almak mümkün olmamaktadır.

¹²¹ Burada sıralanan sorunlar 30.05.2014 tarihinde gerçekleştirilen “Türkiye’de İnanç Gruplarının Tüzel Kişilik Sorunu” başlıklı Konferans’ın birinci oturumunda inanç gruplarının sorunlarını dile getiren kişilerin tebliğleri ve başka zamanlarda inanç grubu temsilcileriyle yapılan görüşmeler ve gözlemler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

- Doğrudan tüzel kişi statüsü kazanamayan inanç grupları, vakıf ve dernek gibi diğer modellerle bir ölçüde tüzel kişilik kazanmaya çalışmakta ve bazı faaliyetlerini bunlar aracılığıyla sürdürmeye çalışmaktadır. Fakat bu modeller inanç gruplarının doğalarına uygun değildir ve kendilerine doğrudan tüzel kişilik kazandırmaz. Sonuç olarak, inanç grupları gözetim ve sınırlamaların yoğun olduğu bu modeller aracılığıyla faaliyet göstermeye çalışırken belirsizlik ve keyfi müdahale korkusu içinde yaşamakta ve faaliyetlerini adil olmayan bir müdahale olabileceği beklentisi içinde sürdürmektedirler.
- Tüzel kişiliğin bulunmaması inanç gruplarını ve bunların mal varlıklarını devlet karşısında korumasız hale getirmektedir. Geçmişte bir şekilde inanç grubunun zilliyetinde bulunan ve grubun ibadet ve öğretim de dahil olmak üzere pekçok faaliyetini desteklemek amacıyla kullanılan taşınmazların mülkiyeti tüzel kişi statüsüne sahip olunmadığı için kaybedilmektedir ve gruplar mal varlıklarının geri alınması için hukuki mücadelede taraf olamamaktadırlar.
- Adil, basit ve erişilebilir bir tüzel kişi statüsünün bulunmaması inanç gruplarının toplumsal hayata katılımını kısıtlamaktadır.
- Gelecekte, kamu mali kaynaklarının tek bir inanç topluluğunu desteklemek için kullanılması yerine çeşitli inanç grupları arasında paylaşılması söz konusu olduğu takdirde, hiçbir inanç grubunun tüzel kişiliği bulunmadığı için, bu kaynakların aktarılabilmesi için inanç kurumları bulunmamaktadır.
- Devletin tekelinde bulunan inanç faaliyetlerinin tek bir inançla ilgili olduğu göz önünde bulundurulduğunda, inanç gruplarının tüzel kişilik kazanarak inançlarıyla ilgili faaliyette bulunamamaları, eşitsizliği derinleştiren ve yaygınlaştıran bir etkiye sahip olmaktadır.
- Tüzel kişilikle ilgili bir mesele yargı sürecine taşındığında, özellikle de eski bir inanç grubu söz konusu olduğunda, mahkemeler tapuda yer alan inanç grubu adını veya taşınmazın geçmişte bu inanç grubu tarafından kullanıldığını göz önünde bulundurarak karar verebilmektedir. Öte yandan, belediye veya Vergi Dairesi gibi rutin idari işlemlerin yapılacağı kurumlarda mahkemelerin bir ölçüde tanıdığı tüzel kişi statüsü geçerli olmamakta ve idari süreçler inanç gruplarının mağdur olmalarıyla sonuçlanmaktadır. Yasal bir düzenleme yapılmadığı sürece her idari işlemin yargıya taşınması gerekir. Bu da inanç gruplarının işlemlerini hem yavaşlatmakta hem de mahkeme süreçlerine sürekli olarak kaynak ayırmalarını gerektirdiği için büyük bir mali yüke neden olmaktadır.

Ulusal Hukuk Sistemi İçindeki Modeller

Türkiye’de hukuk sistemi, herhangi bir inanç grubunun inanç grubu olarak tüzel kişi statüsü kazanmasına olanak verecek düzenlemeler içermemektedir. Yol anlamına gelen tarikatlar bir tüzel kişi modeli içermese de, bu çerçevede tarikatların yasaklanmış olduğu hatırlanmalıdır.¹²²

Ancak mevcut mevzuat içinde inanç gruplarına mensup *kişiler*, dernek veya vakıf kurabilirler. Her iki özel hukuk tüzel kişi statüsüyle ilgili olarak son on yıl içinde belirli iyileştirmeler yapılmış olsa da, her ikisi de sınırlı çözümler sunmaktadır.

Vakıflar

Türkiye’de vakıf modeli Osmanlı İmparatorluğu dönemine uzanan köklü bir geçmişe sahiptir ve geleneksel olarak inançla ilgili taşınmazların (ibadet yeri vb.) yaşatılması ve belirli inanç gruplarına mensup kişilere yönelik hizmetlerin sağlanması (okul, hastane, burs, vb.) amacıyla kurulmuştur. Vakıflarla ilgili olarak altı çizilmesi gereken nokta, bu kurumların tüzel kişiliğe sahip bir *mal topluluğu* olma niteliği taşımasıdır. Vakıflar, gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları, belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır.¹²³ Dolayısıyla bireylerin bir araya gelerek bir grup olarak tüzel kişilik kazanmasını sağlayamaz.

Tüm vakıflar Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün gözetimi altındadır. Vakıf modeli inanç grupları için dolaylı bir faaliyet olanağı sağlamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün yıllar boyunca vakıflara ve/veya vakıfların ellerindeki taşınmazlara el koyma süreçlerindeki rolü göz önünde bulundurulduğunda,¹²⁴ buradaki gözetim ve denetimin doğasının, vakıf modelinin uygun ve yeterli bir model olmamasına katkıda bulunduğu görülmektedir. İnanç gruplarının doğrudan taşınmaz sahibi olmasını sağlayacak bir model kuşkusuz çok daha sağlam bir hukuki güvence sağlayacaktır.

Türk Ceza Kanunu’na göre (Madde 101(4)), cemaat vakıfları dışında, bir dini cemaati destekleme amacıyla vakıf kurulamaz. Ancak bunun istisnai örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, 1975 yılında kurulan Diyanet Vakfı, İslâm dininin gerçek hüviyeti ile tanıtılmasında, toplumun din konusunda aydınlatılmasında Diyanet İşleri Başkanlığı’na yardımcı ve destek olmak, gereken yerlerde cami yapıp donatmak, fakir hastalar için tedavi kurumları açıp işletmek gibi amaçlara sahiptir. Sadece Müslüman toplumunu destekleyeceği açıkça belirtilmese de, vakfın amaç ve faaliyetleri buna işaret etmektedir. Bu vakfın kuruluşu bir sorun yaratmadığı gibi 20.12.1977 tarihli ve 7/14433 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile vakfa vergi muafiyeti de tanınmıştır. Ayrıca,

122 677 Sayılı Tekke Ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine Ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Ünvanların Men Ve İlgasına Dair Kanun, Aralık 1925.

123 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu Medeni Kanun Madde 101-117 ve 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu, vakıflarla ilgili düzenlemeleri içermektedir.

124 Tarihsel örnekler için bakınız, Dilek Kurban ve Kezban Hatemi, "Bir Yabancılaştırma Hikayesi- Türkiye'deki Gayrimüslim Cemaat Vakıflarının Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu", TESEV, 2009.

2860 Sayılı Yardım Toplama Kanunu'nun 6. Maddesi'ne göre, vakıf izin almadan yardım toplayabilen kuruluş sayılmıştır.¹²⁵

İnanç gruplarının tüzel kişi statüsü kazanmasıyla ilgili olarak cemaat vakıfları ve yeni vakıfların değerlendirilmesi gerekir.

Cemaat vakıfları

Cemaat vakıfları Türk hukuk sisteminde *sui generis* (nev-i şahsına münhasır) bir tüzel kişi statüsüdür.

5737 Sayılı Vakıflar Kanunu'na göre cemaat vakıfları, "Vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın 2762 Sayılı Vakıflar Kanunu gereğince tüzel kişilik kazanmış, mensupları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türkiye'deki gayrimüslim cemaatlere ait vakıflar"dır.¹²⁶

Bu kurumlar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde dinî cemaatlerin din, hayır, eğitim ve sağlık gibi toplumsal konulardaki gereksinimlerine yönelik hizmetleri karşılamak amacıyla padişah fermanlarıyla kurulmuş hayır kurumlarıydı. Vakıf statüsüne sahip değillerdi. Osmanlı hukuku bu hayır kurumlarının taşınmaz edinmelerine olanak vermediği için, bağışlanan taşınmazlar hayatta olmayan ve dince önemli kişilerin isimleri altında veya güvenilir gerçek kişiler adına tapuya kaydedilmiştir.

Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde örgütlenme özgürlüğü kapsamında cemaat vakıflarıyla ilgili olarak önemli iyileştirmeler yapılmış olsa da, sorunlar devam etmektedir. Bu bağlamda, üç temel sorun sıralanabilir: 1936 Beyannamesi'nin halen kuruluş senedi sayılması, cemaat vakıflarının faaliyetlerine ilişkin kısıtlamalar ve cemaat vakıf yönetimi seçimleri üzerindeki kısıtlamalar.

Cemaat vakıflarının temel sorunlarından biri, mülga 2762 Sayılı Vakıflar Yasası içinde sayılmalarıdır. İlgili yasanın Geçici (a) Maddesi'yle, aslında sadece taşınmazların listesinin yazılmasının öngörüldüğü bir beyanname olarak tasarlanan 1936 Beyannamesi, yargı içtihadıyla, bu vakıfların kuruluş senedi sayılmıştır.¹²⁷ Aslında sadece taşınmazların listesinin bir belge veya kuruluş senedi sayılması, vakıfların kendi yönetim biçimi, amacı, faaliyetleri gibi özyönetime ilişkin kurallarına yer verilmesine olanak tanımamıştır. Yüksek Yargı'nın 1936 Beyannamesi'ni bir kuruluş senedi olarak sayması ve bunu izleyen uygulamalar "Avrupa Birliği uyum yasalarıyla kuvvetten düştüyse de kuruluş senedi olma yolundaki ruhu, 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu'nda kol gezmekte ve varlığını kısmen sürdürmektedir."¹²⁸

125 05.08.2005 tarih ve 25897 Sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanan 12.07.2005 tarihli ve 2005/9171 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile uygun görülmüştür.

126 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu Madde 3(10).

127 Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, E. 4449, K. 4399, T. 6.7.1971.

128 "Türkiye'de İnanç Gruplarının Tüzel Kişilik Sorunu" adlı konferansta Setrak Davuthan'ın "Cemaat Vakıflarının Sorunları" başlıklı tebliği.

Vakıf senetleri bulunmayan cemaat vakıflarının faaliyetleri sınırlanmaktadır. 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu'nun 25. Maddesi'nin 1. Fıkrası'na göre vakıflar, "vakıf senetlerinde yer almak kaydıyla, amaç veya faaliyetleri doğrultusunda uluslararası faaliyet ve işbirliğinde bulunabilirler, yurt dışında şube ve temsilcilik açabilirler, üst kuruluşlar kurabilirler ve yurt dışında kurulmuş kuruluşlara üye olabilirler."

Dolayısıyla vakıf senedi bulunmayan cemaat vakıfları, amaçları doğrultusunda dahi olsa uluslararası faaliyet ve işbirliğinde bulunma, yurt dışında şube ve temsilcilik açma, üst kuruluş kurma ve yurt dışında kurulmuş kuruluşlara üye olma hakkından mahrum bırakılmaktadır.

Cemaat vakıflarının, cemaat mensupları tarafından seçilecek heyetlerce idare edileceği konusu yasalarca benimsenmiştir. Öte yandan, bu seçimin usul ve esasları hakkında 27.09.2008 Sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren yönetmelik, farklı inanç gruplarına hizmet veren cemaat vakıfları için yapılacak yönetici seçimlerini aynı kurallara bağlamıştır. Oysa, geçmişte her bir inanç grubunun kendine özgü seçim usulleri, gelenek ve görenekleri, uyguladıkları sistemler mevcuttu ve söz konusu yönetmelik meselenin bu yönü göz ardı edilerek hazırlanmış bir yönetmelikti.¹²⁹ Sonuç olarak, vakıf yönetimlerinin inançları doğrultusunda kendi kendilerini yönetme hakkı ellerinden alınmış oldu.

Vakıflar Genel Müdürlüğü 19.01.2013 tarih ve 28533 Sayılı *Resmi Gazete*'de yayınladığı değişiklik yönetmeliğiyle mevcut yönetmelikteki seçimle ilgili maddeleri yürürlükten kaldırdı. Bu maddelerin yenilerinin hazırlanacağını duyurdu. Fakat 11.02.2013'te yeni yönetmelik hükümleri yürürlüğe girinceye kadar seçim yapılmayacağı ve mevcut yönetim kurulu üyelerinin görevlerinin devam edeceğine dair bir genelge yayınlandı. Bu genelgeyle birlikte cemaat vakıfları çerçevesinde cemaat hayatına katılanların örgütlenme haklarının askıya alındığı söylenebilir.

5737 Sayılı Vakıflar Kanunu'nun 25. Maddesi'nde sıralanan faaliyetler -uluslararası işbirliği yapmak ve üst kuruluş kurmak gibi- cemaat vakıfları için kuruluş senedine bakılmaksızın geçerli olmalıdır.

Cemaat vakıflarının seçim yönetmeliği, örgütlenme ve inanç özgürlüğü hakları esas alınarak ve kapsayıcı bir süreç izlenerek ivedilikle hazırlanmalıdır.

1936 Beyanamesi kuruluş senedi sayılmamalı, bunun yerine cemaat vakıflarına, amaçları doğrultusunda kendi tüzüklerini oluşturma hakkı tanınmalıdır.

Yeni Vakıflar

Medeni Kanun'un 101(4) Maddesi'ne göre, "Cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasa'nın temel ilkelerine, hukuka, ahlâka, milli birliğe ve milli menfaatlere aykırı veya belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz."¹³⁰ Bu hüküm belirli

¹²⁹ A.g.e.

¹³⁰ 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu

bir inanç grubuna mensup bireylere veya bütün olarak bir inanç grubuna mensup bireylerin yararına hizmet etmek amacıyla vakıf kurulamayacağı şeklinde yorumlanmaktadır.

Vakıf senedinde belirli bir dinî grubun ihtiyaçlarına yönelik faaliyetleri desteklemek amacıyla belirli bir mal topluluğu oluşturulduğunu açıkça ifade eden İstanbul Protestan Vakfı 1999 yılında kurulmuştur.¹³¹ Öte yandan, belirli bir cemaati desteklemek amacıyla vakıf kurulamayacağı hükmü gerekçe gösterilerek, benzer vakıf senetleriyle başvuruda bulunan Kurtuluş Kiliseleri¹³² ve Yedinci Gün Adventistleri'nin vakıfları kurulamamıştır.¹³³

Söz konusu inanç grupları olduğunda süreçlerin ne denli belirsiz olabileceği konusunda, Alevi Bektaşî Federasyonu'yla ilgili süreç örnek verilebilir. Avrupa Birliği uyum süreci reformlarının yarattığı olumlu iklimde vakıfların üst örgütlerle birleşmesinin yolu olanaklı hale geldiğinde, 2004 yılında, dokuz Alevi vakfı Alevi Vakıfları Federasyonu'nu kurmak için başvuruda bulunmuştur:

Federasyonun kuruluşu için gereken evrakları ikmal ettik, genel kurullarımızı yaptık ve dosyamızı yasa gereği valiliğe verdik. Önce Valilik dosyayı VGM'ye gönderdi, sonar VGM dernekler masasına gönderdi, dernekler masası vakıflara geri gönderdi ve bizim dosya gündemden bir şekilde kaldırıldı. Maliyeye AVF'yi tescil ettik, vergi mükellefi olduk, banka hesabı açtık, işyeri açılış belgelerimizi aldık ama AVF'ye kuruluş izni verilmedi, dosyamızın eksik ve/veya yanlış olduğuna dair bir geri bildirim almadık. Ancak 2008 yılında tescil edildik. Üç yıl boyunca yasadışı mı diyelim, yasa kapsamında mı diyelim, öyle bir konumda kaldık.¹³⁴

Sonuç olarak yeni vakıflar genel olarak, vakıfların doğasıyla ilgili kısıtlamalar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün gözetim ve denetimi ve cemaatleri desteklemek amacıyla vakıf kurma yasağı gibi nedenlerle inanç gruplarının tüzel kişilik ihtiyacına doğrudan bir çözüm olamamaktadır.

Yeni vakıflara ilişkin “belirli bir cemaat yararına kurulma” yasağı kaldırılmalıdır.

Dernekler

Dernekler kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır.¹³⁵ Dinî amaçlı dernek kurmanın önünde vakıflarla ilgili olarak Medeni Kanun'un 101. Maddesi'nin 4. Fıkrasında yer alan kısıtlamaya benzer bir kısıtlama bulunmamaktadır.

131 İstanbul Protestan Vakfı websitesi, <http://www.ist-pro-kil-vak.info/hakkimizda/kurulus-tarihcemiz/>.

132 Ankara 31. Asliye Hukuk Mahkemesi, E.819/2000, K.370/2001, 12.06.2000 ve Yargıtay 18. Dairesi, E.9599/2001, K.10706/2001, 04.01.2002.

133 Yedinci Adventistleri temsilcisiyle görüşme, Kasım 2011.

134 Alevi Vakıfları Federasyonu İkinci Başkanı Doğan Bermeç'in 30.05.2014 tarihinde gerçekleşen “Türkiye’de İnanç Gruplarının Tüzel Kişilik Sorunu” adlı konferansta sunduğu tebliğden alınmıştır.

135 5253 Sayılı Dernekler Kanunu, 04.11.2004, 25649 Sayılı *Resmî Gazete*, 23.11.2004.

Avrupa Birliği uyum süreci bağlamında 2004 yılında kabul edilen Dernekler Kanunu, bazı din veya inanç gruplarına mensup bireylerin bir araya gelerek, belirli dinî amaçlar taşıyabilen dernekler kurabilmelerinin yolunu açmıştır.¹³⁶ Yehova Şahitleri'ni Destekleme Derneği, sayısı onu geçen Protestan kilise dernekleri, Rum cemaat vakıflarını destekleme amacıyla kurulan Rum Cemaat Vakıflarını Destekleme Derneği (RUMVADER) bu tür derneklerdir.

Bu bağlamda Nisan 2014'te Ateizm Derneği'nin kurulması Türkiye'de inançsızların örgütlenmesi açısından olumlu bir gelişme olarak kaydedilmelidir.¹³⁷ Derneğin amacı "haksızlığa uğrayan ateistlere hukuki destek vermek ve kendilerini daha iyi anlatmak" olarak belirtilmiştir.¹³⁸

Öte yandan, dernekler inanç gruplarının üyelerinin bir araya gelerek belirli amaçlarla faaliyetlerde bulunmasına olanak verse de, bu durum, inanç gruplarının dernekler aracılığıyla tüzel kişilik kazanabildiği anlamına gelmemektedir. Birincisi, dernekler doğrudan inanç gruplarına tüzel kişi statüsü sağlamamaktadır. Örneğin, dernek modeli çerçevesinde, herhangi bir inanç grubu veya cemaati yekpare olarak tüzel kişi statüsü kazanamaz ve kendi özyönetim kurallarını uygulayamaz. İkincisi, Rum Ortodoks Patrikhanesi, Ermeni Patrikhanesi veya Hahambaşılığ gibi ruhani temsilcilik kurumlarının kendine özgü doğa ve yapıları için dernekler uygun bir model sunmamaktadır.

Dernekler ancak, inanç gruplarına mensup bireyler tarafından, inanç gruplarının ihtiyaçlarına yönelik bazı faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla kurulabilir ancak bu hiçbir zaman inanç grubunun, inanç grubu olarak, doğrudan bu dernek aracılığıyla hak ve ehliyet sahibi olacağı anlamına gelmemektedir.

Dernekler kendi özyönetim kurallarını uygulayamazlar, yönetim biçimleri yasayla belirlenmiştir. Derneğin sorunsuz bir şekilde işlemesi için çok sayıda bürokratik işlemin düzenli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak dernek kurmak ve derneği işletmek için, bürokratik gerekleri yerine getirmek, aynı zamanda önemli bir bilgi düzeyi, insan kaynağı ve mali kapasite gerekmektedir. Ayrıca, derneklere üye olan kişilerin Türkiye Cumhuriyeti kimlik bilgilerini ilgili valiliklere bildirmek zorunda olması, bazı inanç gruplarına mensup kişilerin dernek üyeliğinden çekinmelerine neden olmaktadır. Bu çekincenin nedeni bu bilginin, hayatın farklı alanlarında kendilerine karşı kullanılabilir olma olasılığıdır. Örneğin, devlet memuru olan kişiler Ateizm Derneği'ne üye olmaktan çekinmektedir.¹³⁹

Uluslararası Hukuk Standartları

İnanç gruplarının tüzel kişilik edinme hakkı, inanç özgürlüğünün kolektif boyutu içinde yer alan bir insan hakkıdır.

¹³⁶ A.g.e.

¹³⁷ *Hürriyet*, "Yeter Dediler ve Kurdular", 21.04.2014.

¹³⁸ A.g.e.

¹³⁹ Ateizm Derneği temsilcileriyle görüşme, 13.08.2014.

AİHM'e göre, tüzel kişi statüsü kazanmakla ilgili mevzuatın, din veya inanç özgürlüğü hakkının inanç grupları tarafından kullanılmasını kolaylaştırması ve bu grupların faaliyetlerinin demokratik bir toplumda tehlike oluşturmamasını sağlamak arasında bir denge kurması gerekmektedir.¹⁴⁰

İnanç gruplarının tüzel kişi statüsü edinme hakkı, insan hakları sözleşmelerinde açıkça ifade edilmese de uluslararası hukukta içtihat aracılığıyla ilerleyen bir şekilde kabul edilmiştir ve AİHM tarafından en açık haliyle kısa bir süre önce Magyar Keresztény Mennonita Egyház ve Diğerleri-Macaristan davasında ifade edilmiştir.¹⁴¹

Daha önce AİHM, Metropolitan Besarabya Kilisesi-Moldova davasında, başvuru kilisenin tanınmamasının -ki Moldova'da sadece tanınmış dinî topluluklar tüzel kişilik kazanıyordu-cemaatin hukuki güvenceden yoksun olmasına neden olduğu için inanç özgürlüğünü koruyan Madde 9'u ihlal ettiği yönünden karar vermişti.¹⁴² Yine AİHM'e göre, inananların din özgürlüğü, cemaatlerinin keyfî devlet müdahalesine maruz kalmadan özgür bir şekilde ve barış içinde yaşamaları beklentisini de içerir.¹⁴³ Bu nedenle, doğrudan müdahale olmasa da, *olası* bir müdahaleden azade olmalarını sağlayacak yasal statünün sağlanmaması da bir sorundur. Burada anahtar kelime "hukuki güvence"dir ve AİHM, hukuki bir statüleri olmadığı sürece inanç grupları için bu güvencenin mümkün olmadığı kanaatindedir.

118. Ayrıca, dinî topluluklar geleneksel olarak örgütlü yapılar biçiminde var oldukları için, 9. Madde'nin, Sözleşme'nin, örgütlü hayatı haksız devlet müdahalesine karşı koruyan 11. Maddesi ışığında yorumlanması şarttır. Bu açıdan bakıldığında, başkalarıyla birlikte topluluk olarak dinini açıklama hakkını içeren, inananların din özgürlüğü hakkı, inananların, keyfî Devlet müdahalesi olmadan, serbestçe örgütlenmeleri beklentisini içerir. Nitekim, dinî toplulukların özerk varoluşları demokratik bir toplumda çoğulculuk için vazgeçilmezdir ve bu nedenle 9. Madde'nin güvence altına aldığı korumanın merkezinde yer alan bir meseledir (bkz. Hasan ve Chaush, par. 62)

Ek olarak, kişinin dinini açıklama hakkının kullanmasının bir yolu, özellikle de dinî bir topluluk için, kolektif boyutuyla, topluluğun, üyelerinin ve varlıklarının, hukuki korunmasını güvence altına alma olanağıdır, bu nedenle, 9. Madde sadece 11. Madde ışığında değil, aynı zamanda 6. Madde [adil yargılama] ışığında da görülmelidir...¹⁴⁴

Öte yandan AİHM'e göre, 11. Madde 9. Madde'yle birlikte ele alındığında, dinî organizasyonların "belirli bir yasal statü" edinme hakları bulunmamaktadır.¹⁴⁵ AİHS'nin 9. ve 11. Maddeleri devletlerin dinî topluluklara hukuki bir kapasite kazanma olanağını sunmalarını zorunlu

140 AİHM, Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova - Moldova, Başvuru No. 12282/02, 14.06.2005.

141 AİHM, Magyar Keresztény Mennonita Egyház ve Diğerleri-Macaristan, Başvuru No. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 ve 56581/12, 08.04.2014.

142 AİHM, Metropolitan Besarabya Kilisesi-Moldova, Başvuru No. 45701/99, 13.12.2001.

143 AİHM, Salvation Army Moskova Şubesi-Rusya, Başvuru No. 72881/01, 05.10.2006, para. 81 -86.

144 AİHM, Metropolitan Besarabya Kilisesi-Moldova, Başvuru No. 45701/99, 13.12.2001.

145 A.g.e., para. 92.

kılmaktadır. Diğer taraftan, bu kapasitenin dinî toplulukların din veya inanç özgürlüğü hakkının kapsamında korunan faaliyetleri yerine getirmeleri için yeterli olması da şarttır.

AİHM için bir ülkede din veya inanç gruplarının “dinî grup” olarak *bazı* faaliyetlerde bulunabilmeleri tek başına yeterli değildir. Örneğin, Rusya’da bir inanç grubunun, “dinî grup” olarak herhangi bir müdahaleye uğramadan bazı faaliyetlerini yerine getirebilmiş olmasına karşın, AİHM, tüzel kişilik olmadan, taşınmazları mülk edinme veya kiralama, banka hesabına sahip olabileme, personel çalıştırabilme ve topluluğun, üyelerinin ve varlıklarının hukuki korunmasını sağlama gibi tüzel kişi statüsüyle ilişkili haklara sahip olmayacağıının ve bunlardan yararlanamayacağıının altını çizer ve şöyle devam eder: “Fakat Mahkeme, sürekli olarak bu hakların kişinin dinini dışı vurma hakkını kullanması için vazgeçilmez olduğu görüşüne sahip olmuştur”.¹⁴⁶ Dolayısıyla, inanç grupları için olanaklı olan tüzel kişilik modelleri din veya inancı dışavurma hakkı kapsamında yer alan tüm faaliyetlerin yerine getirilebilmesi için uygun olmalıdır.

Kısa bir süre önce, inanç gruplarının tüzel kişilik edinme hakkına ilişkin olarak AİHM tarafından önemli bir karar verilmiştir. AİHM, Magyar Keresztesy Mennonita Egyház ve Diğerleri-Macaristan davasında devletlerin “dinî toplulukların tüzel kişilik edinmelerini kolaylaştıracak bir tescil sisteminin tesis edilmesi yönünde bir pozitif yükümlülüğe” sahip olduğunu tespit etmiştir.¹⁴⁷

Magyar Keresztesy Mennonita Egyház ve Diğerleri-Macaristan davası, Macaristan’da Ocak 2013 yılında kabul edilen tartışmalı yasayla ilgilidir. Eski yasa, inanç gruplarının tüzel kişilik kazanmasına ve böylece devletten mali destek almasına ve vergi muafiyeti sağlamasına olanak tanıyan basit bir süreci içeriyordu. Yeni yasanın amacı ise kamu kaynaklarının istismar edilmesini önlemektir. Yeni yasanın getirdiği tescil modeli, sadece parlamento tarafından tanınmış belirli gruplar dışında diğer grupların tescil işlemlerinin iptal edilmesini ve bu tescil işlemlerinin yenilenememesini öngörmekteydi. Yeni kriterlere uymayanlar artık kilise olarak varolamayacak ve bu statünün sağladığı faydalardan yararlanamayacaktı.

AİHM, tescil işleminin iptal edilmesi sürecinin ve tescil işlemi iptal edilen kilisenin yeniden tescil başvurusunun reddedilmesinin kilisenin kamu önünde olumsuz bir şekilde gösterilmesine neden olduğuna hükmetmiştir.¹⁴⁸ Kamu kaynaklarının olası suistimalini önlemek amacıyla kullanılan araç, Macaristan’da din veya inanç özgürlüğünü koruma gerekliliği açısından ölçülülük ilkesini gözetmiyordu. AİHM’e göre, yeni tescil koşulları (dünyada en az yüz yıldır tanınmış olmak veya Macaristan’da en az yirmi yıldır tanınmış olmak) ölçülülük ilkesiyle bağdaşmaz. Ek olarak, AİHM siyasal bir yapı olan parlamentonun, dinî bir kurumun meşruluğu konusunda değerlendirme yapmak için uygun bir yer olmadığına hükmetmiştir.

146 AİHM, Kimlya ve Diğerleri- Rusya, Başvuru No. 76836/01 ve 32782/03, 1.10.2009.

147 AİHM, Magyar Keresztesy Mennonita Egyház ve Diğerleri-Macaristan, Başvuru No. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 ve 56581/12, 08.04.2014. Söz konusu davanın Büyük Daire tarafından görüşülmesi yönünde başvuru yapılmıştır fakat bu başvuru henüz karara bağlanmamıştır.

148 A.g.e., par. 92.

AIHM daha önce verdiği kararlarda devletlerin tescil işlemiyle ilgili olarak uyguladıkları bazı kuralları kabul edilebilir bulmamıştır:

- İnanç grubu üyelerinin yabancı olmaları veya merkezlerinin yabancı bir ülkede bulunması bu gruba tüzel kişi statüsü verilmemesi için gerekçe olamaz.¹⁴⁹
- Tescil işlemi sürecinde, din veya inancın meşruluğunu sorgulayabilecek, inancın içeriğiyle ilgili değerlendirme yapılamaz.¹⁵⁰
- Tescil kararı veya bu işlemle ilgili süreç bir dinî kuruma devredilemez.¹⁵¹
- Tüzel kişi statüsü kazanma süreci keyfî takdir yetkisi içeremez.

149 AIHM, Moscow Branch of the Salvation Army–Rusya, Başvuru No. 72881/01, 05.10.2006, par. 82.

150 AIHM, Metropolitan Church of Bessarabia–Moldova, Başvuru No. 45701/99, 13.12.2001, par. 118.

151 AIHM, Manoussakis–Greece, Başvuru No. 18748/91, 26.09.1996, par. 47.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı - Din veya İnançla İlgili Mevzuatın İncelenmesi İçin Yol Gösterici İlkeler¹⁵²

Örgütlenme hakkı. AGİT yükümlülükleri uzun bir süredir tüzel kişilik edinme ve tüzel kişiliği sürdürme hakkının önemini tanımıştır. Bazı dinî gruplar ilkesel olarak devletin kurumlaşmayı zorunlu kılmasına karşı olduğu için, devlet, tescil edilmemeyi seçen dinî grupları cezalandırmamalı veya bunları kısıtlamamalıdır. Öte yandan, çağdaş hukuki düzenlerde, çoğu dinî topluluk, faaliyetlerinin tümünü elverişli ve etkili bir şekilde yerine getirmek için tüzel kişilik kazanmayı tercih etmektedir. Tüzel kişiliğin tipik önemi nedeniyle, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bir dizi kararı, böyle bir statüye erişimin örgütlenme özgürlüğünün en önemli yönlerinden biri olduğunu ve örgütlenme hakkının dinî örgütleri de kapsadığını kabul etmiştir. Buna göre, tüzel kişilik hakkının haksız bir şekilde kısıtlanması, hem örgütlenme hakkı hem de din veya inanç özgürlüğüyle bağdaşmaz.

F. Din veya İnanç Kurumlarının Tescil Sürecini Düzenleyen Kanunlar

- Bireyler ve gruplar, diledikleri takdirde, tescil gereksiz dinlerinin gereklerini yerine getirebilmelidir.
- Tüzel kişilik edinmekle ilgili olarak minimum üye sayısının yüksek tutulmasına izin verilmemelidir.
- Tescil izni verilmeden önce devlette uzun süreli mevcudiyetin gerekli görülmesi uygun değildir.
- Tüzel kişilik edinmek için gerekli görülen aşırı kısıtlamalar veya gecikmeler sorgulanmalıdır.
- Onay sürecinde aşırı idari takdir hakkı veren hükümlere izin verilmemeli; dinî özgürlükleri sınırlama konusunda resmî takdir yetkisi, belirsiz hükümler veya başka nedenlerle de olsa, titizlikle sınırlanmalıdır.
- Dinî yapıların içerik açısından incelenmesiyle, [dinî toplulukların] içişlerine müdahaleye, dinî görevlendirmelerin bürokratik açıdan incelenmesi veya kısıtlanmasına izin verilmemelidir.
- Geçmişe dönük olarak etkili olacak veya kazanılmış hakları korumayan hükümler sorgulanmalıdır.

¹⁵² Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Din veya İnançla İlgili Mevzuatın İncelenmesi İçin Yol Gösterici İlkeler, B.8, Haziran 2004.

- Yeni kurallar yürürlüğe girdiğinde, yeterli geçiş kuralları sağlanmalıdır.
- Özerklik ilkeleriyle uyumlu olarak, devlet herhangi bir dinî grubun hiyerarşik olarak başka bir dinî grubun altında olmasına karar vermemelidir.

BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü Tarafından Yayınlanan Yol Gösterici İlkeler

2011 yılında din veya inanç özgürlüğü ve inanç gruplarının tanınması ve tüzel kişilik kazanması üzerine yayınladığı raporda Birleşmiş Milletler Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü de bu konuda yol gösterici bazı ilkeler ortaya koymuştur.¹⁵³ Özel raportörün küresel görev alanının dünyanın çok farklı yerlerindeki deneyim ve örneklerden beslenme olanağını sunması raporun zengin bir kaynak olmasını sağlamaktadır. Buna göre öne çıkan bazı noktalar şöyledir:

- Din veya inanç gruplarının, önemli kolektif fonksiyonlarını yerine getirmek için tüzel kişilik kazanmaları gerekebilir. Birçok devlet din veya inanç gruplarına tüzel kişilik kazandıracak özel bir tescil prosedürü oluşturmuştur. Öte yandan, bazı tescil prosedürleri bazı inanç gruplarının din veya inanç özgürlüğünü kısıtlamakta ve topluluk yaşamlarını düzenlemelerini uzun dönemli kayıplara neden olacak şekilde zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, devletlerin tescil süreçlerini adil ve ayrımcı olmayan bir şekilde ve din veya inanç özgürlüğüne hizmet edecek biçimde uygulaması çok önemlidir.
- Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi Madde 18(1)'e göre, din veya inanç özgürlüğünün “tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de” içerir. Buna göre, topluluk olarak gerçekleştirilen çeşitli faaliyetlerin din veya inanç özgürlüğü hakkı kapsamına girdiği açıktır. Bu nedenle, tescil prosedürü zorunlu olmamalıdır, yani din veya inancın açıklanması için bir koşul olmamalı, sadece tüzel kişilik statüsünün kazanılması için bir koşul olmalıdır.
- İdarenin tüzel kişilik statüsü kazanma kararını alması için tipik olarak üyelik, organizasyon yapısı, grubun amacı gibi bilgiler istenebilir. Fakat bu tür bir idari karar bir merhamet göstergesi olarak görülmemelidir. Uluslararası hukuk kurallarına göre devletler, insan haklarının eksiksiz bir şekilde kullanılmasını kolaylaştırma konusunda aktif bir rol üstlenmek zorundadır. Devletler, gerek yasal gerekse fiili

153 BM İnsan Hakları Konseyi, Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü'nün raporu, UN Doc. A/HRC/19/60, 22.12.2011.

olarak tüm din veya inanç grupları için erişilebilir olan uygun yasal seçenekler sağlamadıkları takdirde, din veya inanç özgürlüğü hakkına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmemiş olurlar.

- Tüzel kişilik edinme olanakları kısıtlanan din veya inanç grupları topluluk yaşamlarını istikrarlı bir çevre ve uzun dönemli bir perspektifle organize etme konusunda büyük zorluklar yaşamaktadırlar. Örneğin, tüzel kişi statüsü olmadan banka hesabı açamazlar veya finansal işlemler yapamazlar. Sonuç olarak, taşınmazlar veya gelirler özel kişilerin üzerinde görünmek zorunda kaldığı için ibadet yerlerinin mülkiyeti sıklıkla risk altına girmektedir. Bu gibi güvensiz koşullar altında büyük ibadet yerlerinin yapılması olanaksız görünmektedir. Bu bağlamda, din veya inanç özgürlüğünün, ibadet yerleri kurma ve yaşatma ve bağış arama ve kabul etme hakkını da içerdiğini hatırlamak gerekir (1981 Beyannamesi, Madde 6(a) ve (f)).
- Benzer şekilde, tüzel kişi statüsüne sahip olmayan topluluklar, din temelli eğitim verecek özel okullar kurmak istediklerinde de engellerle karşılaşmaktadır. Bu durum nihai olarak ebeveynlerin veya yasal temsilcilerinin çocuklarının kendi inançlarıyla uyumlu bir şekilde din veya ahlâk eğitimi almalarını sağlama hakkını -bu hak din veya inanç özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır (Madde 14(4))- olumsuz bir şekilde etkileyebilir.
- İlahiyat eğitimi verecek enstitüler kurmak da dahil olmak üzere yüksek öğrenim kurumları kurmak daha da zor olabilir. Oysa bu tür kurumlar, entellektüel olarak gelişmek ve inanç ilkelerinin sonraki kuşaklara aktarılması için yaşamsal öneme sahiptir. Bu da, din veya inancı bu amaca uygun yerlerde öğretme ve herhangi din veya inancın koşul ve standartları uyarınca liderlerini yetiştirme özgürlüğünü (1981 Beyannamesi, Madde 6(e)) ciddi bir şekilde engelleyebilir. Bazı durumlarda ise tüzel kişi statüsünden mahrum bırakmak din veya inanç topluluğunun uzun dönemde hayatta kalma şansını ortadan kaldırabilir.
- Ayrıca, topluluklar tüzel kişi statüsü kazanamadıkları takdirde, üyeleri, din veya inançlarının tören ve geleneklerinin gerektirdiği materyalleri yapma, alma veya kullanma konusunda idari sorunlarla karşılaşabilirler. Bu da, özel günlerini veya törenlerini din veya inançlarının ilkeleri uyarınca kutlama olanaklarını olumsuz bir şekilde etkileyebilir.
- Tüzel kişi statüsüne sahip olmayan din veya inanç toplulukları resmî bir şekilde personel alımı yapamazlar. Toplulukta hizmet eden kişiler ya tamamıyla gönüllü bir şekilde ya da özel bir işverenle sözleşme yaparak çalışmak zorunda kalırlar. Bu durum da, yine, uzun dönemli planlamaya zarar vermektedir. Fakat düşünce, vicdan

veya inanç özgürlüğü hakkı, uygun hayır ve insani yardım kurumları kurma ve yaşatma hakkını da içerir.

- Diğer bir sorun radyo istasyonu ve başka medya kuruluşlarının kurulmasıyla ilgilidir. Tüzel kişi statüsünün olmaması durumunda, tüm finansal sorumlulukları ve riskleri topluluk üyelerinin bireysel olarak kendi kapasiteleri ölçüsünde üstlenmeleri gerekecektir. Medyaya ilişkin faaliyetlerin bu tür koşullar altında son derece karmaşık olacağı açıktır. Bu durum topluluğun başka yerlerde yaşayan üyelerine ulaşmasını ve bu üyelerin kamusal tartışmalara katılmalarını olumsuz bir şekilde etkileyecektir. Fakat uluslararası insan hakları hukuku, din veya inançla ilgili meselelerde bireylerle ve topluluklarla ulusal ve uluslararası düzeyde iletişim kurma ve sürdürme hakkını da içerir (Madde 6. I).
- Yukarıda sıralanan pratik sorunlar ve bunların insan hakları üzerinde etkileri, tüzel kişi statüsünün eksikliğinin 1981 Beyannamesi'nin 6. Maddesi'nde yer verilen ve sadece bunlarla sınırlı olmayan din veya inancın açıklanmasına ilişkin hakların tümünü olumsuz bir şekilde etkileyebileceğini göstermektedir. İnsan Hakları Komitesi ve Genel Kurul, tekrar tekrar devletleri düşünce, vicdan ve din veya inanç özgürlüğünü koruma ve iletme gayretlerini artırmaya ve bu amaçla, "gerektiği her durumda, mevcut tescil uygulamalarının tüm bireylerin din veya inançlarını, tek başlarına veya başkalarıyla birlikte ve açıkça veya özel olarak din veya inançlarını açıklama hakkını kısıtlamamasını güvence altına almak amacıyla mevcut tescil uygulamalarını gözden geçirmeye" çağırmıştır.¹⁵⁴
- Bu nedenle, ayrımcı olmayan tescil prosedürlerinin sağlanması, uluslararası insan hakları hukuku uyarınca devletlerin sorumluluğu altındadır. Tüm devletler için geçerli olacak standart bir prosedür mevcut olmasa da, din veya inançla ilgili insan haklarına hizmet edecek bu tür ulusal prosedürlerin oluşturulması ve uygulanması gerektiği açıktır. Buna göre, din veya inanç topluluklarının tescil işlemleri hızlı, şeffaf, adil, kapsayıcı olmalı ve ayrımcı olmamalıdır.
- Bu tür bir statü kazanmak isteyen din veya inanç topluluklarının üyeleri gereksiz bürokratik zorluklarla veya uzun ya da öngörülebilir olmayan bekleme süreleriyle karşı karşıya bırakılmamalıdır. Tescil prosedürleri kontrol aracı olarak kullanılmamalı, aksine, din veya inanç topluluklarının üyelerinin insan haklarını eksiksiz bir şekilde kullanmalarını mümkün kılacak şekilde düzenlenmelidir.
- Tescil prosedürlerinin adil, kapsayıcı olması ve ayrımcı olmaması çerçevesinde topluluklarının tüzel kişi statüsü kazanmasını isteyen herkes için erişilebilir olması şarttır.

154 16/12 Sayılı İnsan Hakları Konseyi Kararı ve 63/181, 64/164 ve 65/211 Sayılı Genel Kurul Kararları.

Hiçbir dinî topluluk, başka bir din veya inanç grubunun tescili konusunda “veto” etme olanağına sahip olmamalıdır. Tüm tescil kararları açık bir şekilde tanımlanmış hukuk kurallarını temel almalı ve uluslararası hukukla uyumlu olmalıdır. Tescil, üye sayısı ve bir topluluğun ülkede bulunma süresi konusunda ne aşırı resmî koşullara bağlı olmalı ne de din veya inancın içeriğinin incelenmesine, topluluğun organizasyon yapısına ve din görevlisi atama yöntemlerine bağlı olmalıdır. Ayrıca, belirsiz hükümlerden veya tescil kararlarında aşırı idari takdir hakkı tanıyan hükümlerden kaçınılmalıdır. Tescil hakkından mahrum bırakılan din veya inanç topluluklarının, olumsuz tescil kararına karşı çıkmak amacıyla, resmî olmayan çalışma yönetimi ve yasal resmî önlemler de dahil olmak üzere yasal çarelere erişebilmeleri sağlanmalıdır.

- Tescil hakkı kazanmış din veya inanç topluluklarının, yeni kuralların yürürlüğe girmesiyle statülerini kaybetmeleri din veya inanç özgürlüğü açısından son derece problemlidir. Geçmişe dönük olarak işleyen veya kazanılmış hakları korumayan hükümlerden kaçınılmalı ve yeni kuralların kabul edilmesi halinde en azından yeterli geçiş kuralları oluşturulmalıdır.
- Din veya inanç toplulukları için olanaklı hale getirilen tüzel kişi statüsü, devlet tarafından zorunlu koşulan bir yükümlülük olarak değil, bir seçenek olarak anlaşılmalıdır. Bazı topluluklar, herhangi bir nedenle, böyle bir statü sahibi olmamayı tercih ettikleri takdirde, böyle bir karara saygı duyulmalı ve cezalandırılmamalıdır.

Türkiye’de İnanç Gruplarının Tüzel Kişi Statüsü Kazanması: Tespitler ve Öneriler

Türkiye’nin taraf olduğu ve korumakla yükümlü olduğu insan hakları sözleşmeleri, uygulamaya ilişkin yol gösterici ilkeler ve 30 Mayıs 2014 tarihinde gerçekleştirilen Türkiye’de İnanç Gruplarının Tüzel Kişilik Sorunu adlı konferansta dile getirilen görüş ve öneriler doğrultusunda aşağıdaki tespit ve öneriler sunulmaktadır:

- İnanç gruplarının tüzel kişi statüsü kazanma ihtiyacı ve talebi Müslüman ve Müslüman olmayanlar da dahil olmak üzere tüm inanç grupları için geçerlidir.
- İnanç gruplarının, doğrudan inanç grubu olarak tüzel kişi statüsü sahibi olamamaları din veya inanç özgürlüğünün kolektif boyutu kapsamı içinde yer alan hakları kullanamamaları ve hukuki güvenceden yoksun kalmalarıyla sonuçlanmaktadır.

- Kimi inanç grupları için tüzel kişi statüsü edinmemek bir varoluş sorununa dönüşmüş durumdadır.
- İnanç gruplarının tüzel kişi statüsü edinme hakkı din veya inanç özgürlüğü hakkının kolektif boyutu kapsamında korunmaktadır. Uluslararası insan hakları hukuku, inanç gruplarının, faaliyetleri için yeterli ve uygun bir tüzel kişi statüsü kazanabilmeleri için gerekli yasal düzenlemeyi yapma konusunda devletlere pozitif bir yükümlülük yüklemektedir.
- İnanç gruplarının tüzel kişi statüsü kazanabilmeleri şeffaflık sağlayacaktır.
- İnanç gruplarının tüzel kişi statüsü kazanma hakkı uluslararası hukukun bağlayıcı olan ölçütleri ve ilgili yol gösterici ilkeler doğrultusunda ulusal mevzuat içinde tanınmalıdır.
- Mevzuatımızda yer alan dernek ve vakıf tüzel kişi statüleri dışında, inanç gruplarının doğrudan tüzel kişi statüsü kazanmalarını sağlayacak yeni bir tüzel kişi modeli oluşturulmalıdır.
- İnanç Kurumu adı verilebilecek bu model ayrı bir yasayla düzenlenmelidir.
- Yasa, ülkemizdeki inanç çeşitliliğini yansıtacak katılımcı bir süreç içerisinde hazırlanmalıdır.
- Yeni tüzel kişi statüsü inanç gruplarının doğaları ve geleneksel faaliyetlerini gerçekleştirmelerine olanak vermeli ve kolaylaştırmalıdır.
- İnanç grupları tek bir önderlik veya kurum altında birleşmeye zorlanmamalıdır.
- Model, seçim ve örgütlenme de dahil olmak üzere, inanç gruplarının kendi önyönetim kurallarını uygulamalarına olanak verecek esnekliğe sahip olmalıdır.
- Tüzel kişi statüsü kazanma süreci ayrımcı olmamalı ve devlet tarafından inançların meşruluğuna dair bir değerlendirme içermemelidir.
- Modelin bir özel hukuk tüzel kişisi olarak düzenlenmesi tercih edilmeli ve devlet denetimi makul ve insan hakları standartlarıyla uyumlu olmalıdır. İnanç gruplarının iç işleyişlerinde serbest olma haklarına saygı gösterilmelidir.

9. TAVSİYELER

Hükümete Yönelik Tavsiyeler

Düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkının herkes için etkili bir şekilde korunması için geçmişte yaşanmış nefret suçları ve söylemlerinin adaletin gerçekleştiğinden şüphe kalmayacak bir şekilde hukukun üstünlüğü çerçevesinde ele alınması şarttır.

Soy kodu uygulamasından başlamak üzere, azınlık haklarının hayata geçirildiği mekanizmalar çağdaş insan hakları standartlarıyla uyumlu hale getirilmelidir.

Ana akım inançlardan farklı inançlara sahip, inanç değiştiren veya hiçbir inancı olmayan bireylerin inanç özgürlüğüne saygıyı temel alan bir yaklaşımın geliştirilmesi için bütünsel bir bakış açısıyla gerekli önlemler alınmalıdır.

Kamu görevlileri ve medya, inanç sahibi olmayan veya azınlık inançlarına mensup olanlar da dahil olmak üzere, tüm inanç gruplarına yönelik olarak inanç özgürlüğünü zedeleyecek söylemlerden kaçınmalıdır.

Kimliklerde ve nüfus kayıplarında din hanesi kaldırılmalıdır.

Vicdani ret hakkı uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu olacak şekilde tanınmalıdır.

Tam anlamıyla sivil ve cezalandırıcı niteliğe sahip olmayan alternatif hizmet düzenlemesi yapılmalıdır.

Vicdani retçilerin başvurularını yapabilecekleri tarafsız bir vicdani ret başvuru mekanizması oluşturulmalıdır.

AİHM ve BM İnsan Hakları Komitesi'nin inanç özgürlüğü hakkıyla ilgili olarak Türkiye'ye ilişkin kararları uygulanmalıdır.

İbadet yerlerinin korunması, işin içine özel güvenlik şirketlerinin dahil edilmesine gerek kalmayacak şekilde, etkili bir biçimde sağlanmalıdır. Özel güvenlik şirketlerine gerek duyulduğu durumlarda bu hizmeti karşılayacak kaynak devlet tarafından verilmelidir.

İbadet yerlerine yönelik saldırılar etkin bir şekilde soruşturulmalı ve cezasız bırakılmamalıdır.

İbadet yeri statüsünün belirlenmesinde siyasal bir yapı olan Bakanlar Kurulu'nun belirleyici olması devletlerin din alanındaki faaliyetlerinde tarafsız olma yükümlülüğüyle bağdaşmaz. İbadet yeri statüsünün belirlenmesine ilişkin kararlar siyasal niteliğe sahip olmamalıdır.

İbadet yeri statüsünün tanınmasına ilişkin kararlarda devlet, herhangi bir dinî görüşü esas almamak da dahil olmak üzere, tarafsızlık yükümlülüğüne riayet etmelidir.

Devletin çeşitli kurumlarının gözetiminde bulunan ibadet yerlerinin hangi amaçla kullanılacağına ilişkin kararlar, geçmişte o ibadet yeriyle ilişkili cemaatlerin karar sürecine katılımıyla ve inanç özgürlüğüne ilişkin insan hakları ölçütleri göz önünde bulundurularak alınmalıdır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından mazbata kapsamına alınan vakıfların ilgili dinî cemaatlere iade edilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenleme yapılana kadar, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen ibadet yerleri ilgili cemaatlerin kullanımına tahsis edilmelidir.

Bireylerin inançları açısından önemli günlerde ibadetlerini yerine getirebilmeleri için gerek okullarda gerekse iş yerlerinde gerekli uyumlulaştırmanın yapılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması bu hakkın etkin bir şekilde korunmasını sağlamaya yönelik bir adım olacaktır.

İster kamu görevlileri isterse üçüncü şahıslar tarafından olsun, bir inancı yayma faaliyetlerine karşı gerçekleştirilen engellemeler hakkında etkin soruşturma yapılmalı, bu tür girişimlerin cezasız kalmasına son verilmelidir.

Dini yayma özgürlüğünün güvence altına alınması için başta kolluk kuvvetleri olmak üzere tüm kamu görevlileri eğitilmelidir.

Dini yayma hakkının sadece çoğunluk dinlerine mensup bireylerin değil, azınlık inançlarına mensup bireylerin de hakkı olduğu konusunda farkındalık yaratılmalıdır.

Din veya inancın eğitim ve öğretim aracılığıyla açıklanması hakkına ilişkin olarak bütüncül bir yaklaşım sergilenebilmesi, tüm inanç gruplarına kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek din görevlileri yetiştirme hakkının tanınması ve her inanç grubunun kendi din görevlilerini yetiştirmek üzere eğitim kurumları açabilmelerine olanak sağlanması için yasa ve yönetmeliklerde gerekli değişiklikler yapılmalıdır.

Gerek bireylerin herkeşe kamu görevlilerinin dinî sembolleri ve/veya giyisileri kullanma hakkı ancak yasalarla ve demokratik toplumda gerekli olduğu takdirde, insan hakları sözleşmelerinde belirlenen kısıtlama ölçütlerine riayet edilerek sınırlanabilir. Kamu kuruluşlarında din veya inancın uygulama yoluyla açıklanması (başörtüsü, haç, kippa, sakal, namaz veya başka dualar gibi) bütüncül bir şekilde ele alınmalı ve kimse için ayrımcılıkla sonuçlanmamalıdır.

Kimse yasal veya fiili olarak dinsel bir sembol veya giyisiyi kullanmaya veya kullanmamaya zorlanmamalıdır.

Kamu görevlileri, Lozan Antlaşması'ndaki "gayrimüslim azınlıklar" ifadesini Müslüman olmayan tüm bireyler ve gruplar için uygulamalıdır.

Avrupa Konseyi Bölgesel veya Azınlık Dilleri İçin Avrupa Şartı imzalanmalı ve yürürlüğe konmalıdır.

Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşmesi imzalanmalı ve yürürlüğe konmalıdır.

Sadece belirli dinî unvanları yasaklayan ve aslında gerekliliğini yitirdiği düşünülerek uygulanmayan bu hükmün kaldırılması Türkiye'nin insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmesiyle uyumlu bir adım olacaktır.

Din veya inanç grupları din görevlilerinin kullanacağı unvanlar konusunda kendi içişlerinde insan hakları standartları çerçevesinde özgür olmalıdır.

Gerek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanlara ait dinî kurumlarda gerekse Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait dinî kurumlarda görevlendirilecek yabancı uyruklu din görevlileri için, uluslararası hukukla uyumlu, açık, erişilebilir ve öngörülebilir bir yasal düzenleme yapılmalıdır.

Geçici 11. Madde'nin mümkün hale getirdiği iade sürecinin sonuna geldiği bu dönemde, yüksek sayıda ret kararı ışığında, cemaat vakıflarının, 1936 Beyannamesi'nde bildirdikleri veya bildirmedikleri, fakat kendilerine ait olan ve bağlarını ortaya koyabildikleri taşınmazların iadesini mümkün kılacak yeni bir yasal düzenleme yapılmalıdır.

Mor Gabriyel Manastırı'na ait arazilerin tümü iade edilmelidir.

Devlet kurumlarının gözetiminde bulunan ibadet yerlerinin, günümüzde, inanç özgürlüğü hakkını ve mülkiyet hakkını gözeterek ve kültürel mirası korumayı esas alacak bir şekilde kullanılmasını ve aynı zamanda toplumdaki inanç çeşitliliğini temel alan kapsayıcı bir danışma süreci başlatılmalıdır.

5737 Sayılı Vakıflar Kanunu'nun 25. Maddesi'nde sıralanan faaliyetler -uluslararası işbirliği yapmak ve üst kuruluş kurmak gibi- cemaat vakıfları için kuruluş senedine bakılmaksızın geçerli olmalıdır.

Cemaat vakıflarının seçim yönetmeliği, örgütlenme ve inanç özgürlüğü hakları esas alınarak ve kapsayıcı bir süreç izlenerek ivedilikle hazırlanmalıdır.

1936 Beyannamesi kuruluş senedi sayılmamalı, bunun yerine cemaat vakıflarına, amaçları doğrultusunda kendi tüzüklerini oluşturma hakkı tanınmalıdır.

Milli Eğitim Bakanlığı'na Yönelik Tavsiyeler

Türkiye'nin AİSH'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi'ne ilişkin çekincesi kaldırılmalıdır.

Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersleri ya dinler hakkında nesnel ve tarafsız bir ders niteliğine kavuşturulmalı ya da insan hakları standartlarıyla uyumlu bir muafiyet mekanizması oluşturulmalıdır.

Muafiyet talepleri sırasında, kişilerin DKAB dersinden muaf olma taleplerini beyan etmeleri yeterli olmalıdır.

Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş sisteminin din veya inanç özgürlüğüyle uyumlu olacak şekilde yeniden değerlendirilmesi ve sadece kendi isteğiyle imam hatip lisesine yerleştirilmeyi seçen öğrencilerin bu okullara yerleştirilmesinin sağlanması gerekir.

Bireylerin inançları açısından önemli günlerde ibadetlerini yerine getirebilmeleri için gerek okullarda gerekse iş yerlerinde gerekli uyumlulaştırmanın yapılabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması bu hakkın etkin bir şekilde korunmasını sağlamaya yönelik bir adım olacaktır.

Belediyelere Yönelik Tavsiyeler

Belediyeler şehir imar planlarını hazırlarken, cami ve mescid dışında, diğer inanç gruplarının taleplerini de temel almalı ve ibadet alanlarına yer tahsisi görevini yerine getirirken toplumdaki inanç çeşitliliğini yansıtacak şekilde hareket etmelidir.

Belediye yönetmelikleri ibadet yerlerinin kaplayacağı alan ve bina koşulları konusunda inanç gruplarının ihtiyaç, doktrin, yapı ve tercihleri doğrultusunda hareket edebilecekleri düzenlemelere yer vermeli ve bu yönetmelikler inanç çeşitliliğini dikkate alacak bir esnekliğe kavuşturulmalıdır.

Bireyler ölümlerinden sonra bedenlerinin nasıl bir uygulamaya tabi tutulacağını kendi tercihleriyle belirleme özgürlüğüne sahip olmalıdır ve bu hakları ancak demokratik toplumlarda gerekli görülen objektif nedenlerle kısıtlanabilir.

Belediyeler farklı inançlara sahip veya inançsız kişilerin mezarlık taleplerinde kısıtlayıcı değil, kolaylaştırıcı rol üstlenmelidir.

Medyaya Yönelik Tavsiyeler

Kamu görevlileri ve medya, inanç sahibi olmayan veya azınlık inançlarına mensup olanlar da dahil olmak üzere, tüm inanç gruplarına yönelik olarak inanç özgürlüğünü zedeleyecek söylemlerden kaçınmalıdır.

Dini yayma hakkının sadece çoğunluk dinlerine mensup bireylerin değil, azınlık inançlarına mensup bireylerin de hakkı olduğu konusunda farkındalık yaratılmalıdır.

EK

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Başvuru Aşamasındaki Davalar

Dava İsmi	Başvuru No ve Başvuru Tarihi	İlgili Madde ve Konu
Yehova'nın Şahitlerini Destekleme Derneği – Türkiye	36915/10 ve 8606/13 / 28.06.2010 ve 14.12.2012	Madde 6,9,11,13,14 Başvurucu Dernek ibadet yerinde toplanmalarının engellenmesi amacıyla aşılamaz bürokratik engellerin çıkarılmasından şikayet etmektedir.
Abdullah Yalçın – Türkiye	34417 / 24.05.2010	Madde 9 Başvurucu, Diyarbakır Yüksek Güvenlikle Tutukevi'nde dini İslam'ın gereği olan cuma namazına katılması için yetkililerin gerekli ayarlamaları yapmadıklarından şikayet etmektedir.
Sofuoğlu ve Diğerleri – Türkiye	21163/11 / 02.02.2011	AİHS 1 No.'lu Protokol Madde 2, Madde 9, 14 Zorunlu Din Kültürü Ahlak Bilgisi derslerinin ebveylerin çocuklarını kendi inançları doğrultusunda yetiştirme haklarını ihlal ettiğinden şikayet etmektedir.
Doğan ve Diğerleri – Türkiye	62649/10 / 31.08.2010	Madde 9 ile birlikte Madde 14 Alevi mezhebine bağlı başvuruçular devletin Sünni çoğunluğa sağladığı dini kamu hizmetini kendi toplumları için sağlamamasının inanç özgürlüğü hakkını ihlal ettiğinden şikayet etmektedir.
MIHR Vakfı – Türkiye	10814/07 / 26.02.2007	Madde 6,9,10,11 ve Madde 11 ile birlikte Madde 14 Başvuruçular Vakfın sona erdirilmesiyle ilgili sürecin adil olmadığını ileri sürmektedir. 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu kararıyla başlayan süreçte taşınmazlarının haksız bir şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verildiğinden şikayet etmektedir.

AİHM'de Karar Alınmış ve Benzer İhlallerin Yaşanmaması için Genel Önlemler Alınması Gereken Kararlar

Dava İsmi	Başvuru No / Karar Tarihi	Bireysel ve Genel Önlemler
Buldu ve Diğerleri – Türkiye	14017/08 / 03.06.2014	Vicdani ret hakkı- Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askeri mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Erçep – Türkiye	5260/07 / 22.02.2012	Vicdani ret hakkı- İdari para cezası ödeme yükümlülüğü kaldırılmalıdır. Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askeri mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Feti Demirtaş – Türkiye	42730/ 17.04.2012	Vicdani ret hakkı- Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askeri mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Mehmet Tarhan – Türkiye	9078/06 / 12.07.2012	Vicdani ret hakkı - Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askeri mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Halil Savda – Türkiye	42730/05 / 12.06.2012	Vicdani ret hakkı- Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askeri mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
O.M. Ülke – Türkiye	43965/04 / 24.04.2006	İnsanlık dışı muamele yasağı- Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askeri mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Ahmet Arslan- Türkiye	41135/98 / 04.10.2010	Kararın uygulanması inceleme aşamasındadır.
Sinan Işık – Türkiye	21924/05 / 02.05.2010	Kimlikte din hanesi zorunluluğu- AİHM kimliklerdeki din hanesinin kaldırılmasının, benzer ihlalleri önleyecek uygun bir genel önlem olacağına karar vermiştir. 29.06.2011'de Türkiye tarafından sunulan eylem planına göre vatandaşlık kartı uygulamasına geçilecektir ve bu kartta din bilgisine yer verilmeyecektir.
Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye	1448/04 / 09.01.2008	Eğitim sisteminin ebeveynlerin inançlarına saygı göstermekte yetersiz kalması – Eğitim sistemi AİHS 1 No.'lu Protokol'ün 2. Maddesi ile uyumlu hale getirilmeli.

BM İnsan Hakları Komitesi (İHK) Kararları

Dava İsmi	Başvuru No. / Karar Tarihi	Bireysel ve Genel Önlemler
Atasoy ve Sarkut - Türkiye	1853/2008 ve 1854/2008 / 19.06.2012	İHK, Yehova'nın Şahidi vicdani retçi başvuruçuların, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 18. Maddesi'nin 1. Fıkrası'nda korunan din veya inanç özgürlüklerinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Başvuruçulara yönelik tutuklama kararı bulunmamaktadır. Fakat başvuruçular halen bakaya sayılmaktadır. İHK benzer ihlallerin yaşanmaması için Türkiye'nin vicdani ret hakkını etkin bir şekilde koruyan bir mekanizma oluşturmasını ve vicdani retçilere yönelik cezaların kaldırılmasını uygun birer önlem olarak görmüştür. Ancak genel önlemlerle ilgili bir adım atılmamıştır.